

Edward De Maesschalck

ORANJE *tegen* SPANJE

Eenheid en scheiding van de Nederlanden onder de Habsburgers
(1500-1648)

Edward De Maesschalck

ORANJE *tegen* SPANJE

Eenheid en scheiding van de Nederlanden onder de Habsburgers

(1500-1648)

INHOUD

WOORD VOORAF	9	DEEL 2:	60
DEEL 1:	14	DE PLICHTEN VAN DE KEIZER	
HOE KAREL KEIZER WERD		(1530-1555)	
(1500-1530)		DUITSLAND, SPANJE EN DE NEDERLANDEN	61
KARELS OPVOEDING	15	Rijksdag van Augsburg	61
Geboorte van Karel	15	Machtswissel in de Nederlanden	63
Thuis in Mechelen	17	Verovering van Tunis	65
Goede zorgen van tante Margaretha	19	Oorlog en vrede met Frankrijk	67
Wijze raad van Willem van Croy	21	Het Gentse probleem	68
Vrome lessen van Adrianus Florenszoon	22	Krachtmeting tussen Gent en de keizer	70
Profetische woorden van Erasmus	24	Antwerpen, een wereldhaven	73
DE SPAANSE ERFENIS	25	RELIGIEUZE ONTWIKKELINGEN	74
Meerderjarigheid	25	Houding van de overheid	74
Plus Ultra	27	Wederdopers in actie	76
Het lot van de zussen	28	Munster, het nieuwe Jeruzalem	77
Op weg naar Spanje	32	Beroering in de Nederlanden	78
Blijde Intocht	34	Jacht op de wederdopers	80
Verkiezing tot rooms-koning	36	Leer van Calvinijn	81
Adrianus van Spanje naar Rome	37	De eerste calvinisten	83
KAREL TEGENOVER LUTHER	39	DE KROON OP HET WERK	84
Luther en zijn leer	39	Tijd van teleurstellingen	84
Rijksdag van Worms	41	Storm over de Nederlanden	85
Gevolgen in het Duitse Rijk	43	Moeizame relatie met Frankrijk	88
De eerste lutheranen in de Nederlanden	44	Overwinning op de protestanten	91
Inquisitie aan het werk	46	Vereniging van de Nederlanden	93
VAN SPAANSE KONING TOT KEIZER KAREL	49	OPVOLGING	95
Karel en de Nederlanden	49	Jeugd van Filips II	95
Spanje in euforie	52	Filips in de Nederlanden	97
Vorstelijke huwelijken	54	Het probleem van de opvolging	98
Sacco di Roma	55	Andermaal oorlog met Frankrijk	101
Vrede met Frankrijk	57	Troonsafstand	103
Keizerskroon	58	Yuste	105

DEEL 3:	108	DEEL 4:	178
DE PRINS VAN ORANJE		VAN FARNESE TOT MAURITS	
(1555-1584)		(1584-1598)	
PRINS WILLEM VAN ORANJE	109	ALEXANDER FARNESE	178
Het geslacht Nassau	109	Leerjaren	178
Willem, prins van Oranje	114	Medestander van Don Juan	180
Leerjaren in Brussel	116	Verovering van Maastricht	183
Filips II wordt koning	117	Akkoord met de Waalse gewesten	183
Vrede van Cateau-Cambrésis	118	Beleg van Doornik en Oudenaarde	186
Afscheid van Filips II	121	Verovering van Vlaanderen	187
BOTSING DER RELIGIES	123	HOOGTIJ VAN SPANJE	191
Nieuwe vorstelijke huwelijken	123	Verovering van Portugal	191
Hoogspanning rond de nieuwe bisdommen	125	Het Escorial	192
Campagne tegen Granvelle	128	Beleg van Antwerpen	194
Concilie van Trente	129	Strijdende partijen aan het woord	196
Verzet van de hoge adel	131	Brug onder vuur	198
Eedverbond der Edelen	133	Val van Antwerpen	199
Beeldenstorm	135	Vlucht van tienduizenden	202
De opstand neergeslagen	138	SPANJE IN DE PROBLEMEN	204
ALVA EN ORANJE	139	De graaf van Leicester	204
Schrikbewind van Alva	139	Hongersnood in Spaans gebied	206
Exodus	140	Plannen voor een invasie van Engeland	208
Oranje in het verweer	143	De Armada Invencibile vaart uit	210
Familiale problemen	146	Naar de Noordzee	211
Strijd tegen de ongelovigen	149	Het einde van Farnese	213
Hervormingen door Alva	150	MAURITS VAN NASSAU	215
Het succes van de watergeuzen	152	Leerjaren van Maurits	215
Tegenoffensief van Alva	155	Akkoord met de Staten-Generaal	216
GEBOORTE VAN NEDERLAND	158	Grote campagnes	218
Landvoogd Luis de Requesens	158	De familie van Maurits	219
Oranje wordt calvinist	159	De erfenis van Willem van Oranje	223
Pacificatie van Gent	163	Filips-Willem in de Nederlanden	225
Landvoogd Don Juan	164		
Bewind van de calvinisten	167		
De hertog van Anjou	169		
Oranje in de ban	172		
Dood van de prins	174		

DEEL 5:	230	DEEL 6:	280
HET TIJDPERK VAN DE AARTSHERTOGEN (1598-1621)		DE SPLITSING VAN DE NEDERLANDEN (1621-1648)	
ISABELLA VAN SPANJE	231	OPGANG VAN DE REPUBLIEK	281
Leerjaren van Isabella	231	Succes en prestige	281
Huwelijksplannen voor Isabella	233	Welvaart van de Republiek	283
Afstand van de Nederlanden	234	Staten en Staten-Generaal	286
Blijde Inkomst in de Nederlanden	237	Remonstranten en contraremonstranten	287
Slag bij Nieuwpoort	239	Val van Oldenbarnevelt	289
		Naweeën van de executie	291
VAN OORLOG NAAR VREDE	240	SPAANS OFFENSIEF	293
Muiterij	240	Koning Filips IV	293
Kanker van alle kwaad	242	Olivares en de oorlog ter zee	294
Beleg van Oostende	242	Spinola en de oorlog te land	298
De gebroeders Spinola	247	Financiële problemen	300
Vrede met Engeland	248	Samenzwering tegen Spanje	302
Vrede met de Republiek	249	Dood van Isabella	304
DOORBRAAK VAN DE CONTRAREFORMATIE	252	FREDERIK-HENDRIK VAN NASSAU	306
Ontstaan van Scherpenheuvel	252	Jeugdjaren	306
De Aartshertogen en de Contrareformatie	254	Huwelijk en kinderen	308
Hoofdstad van de Contrareformatie	256	Eerste overwinningen	312
Ketters en heksen	259	Verovering van 's-Hertogenbosch	314
Wetgeving en krediet	262	Verovering van Maastricht	316
Nieuwe welvaart	262	Franse alliantie	318
		Winst en verlies	321
DE AARTSHERTOGEN IN VREDESTIJD	265	Dood van Frederik-Hendrik	324
Het hof in Brussel	265	VREDE VAN MUNSTER	327
Ernst en ontspanning	268	Plannen voor een vredesconferentie	327
Isabella 'koningin'	271	Wederzijdse motieven	328
Opvolgingsproblemen	273	Onderhandelingen in Munster	329
Begin van de Dertigjarige Oorlog	275	Laatste loodjes	331
Dood van Albrecht	277	Beëdiging van de vrede	332
		EPILOOG	336
		BIBLIOGRAFIE	340
		ILLUSTRATIEVERANTWOORDING	342
		INDEX VAN PERSONEN	344

WOORD VOORAF

De Nederlanden eindelijk verenigd en toch weer verdeeld, dat is het tragische verhaal van dit boek. Nadat de Bourgondische vorsten in de Lage Landen moeizaam de verschillende gewesten hadden bijeengesprokkeld, kondigde keizer Karel in 1548 de definitieve vereniging van de XVII Provinciën af. Honderd jaar later werden de Nederlanden door de Vrede van Munster (1648) in twee verdeeld: de Spaanse Nederlanden, die katholiek waren gebleven (ongeveer het huidige België en Luxemburg) en de Staatse Nederlanden, waar het calvinisme de hoofdtoon voerde (ongeveer het huidige Nederland). In elk deel had één vorstelijke familie de leiding. In de Spaanse Nederlanden waren dat de Habsburgers met keizer Karel, zijn zoon Filips II, diens dochter Isabella en ten slotte Filips IV, de kleinzoon van Filips II. De Staatse Nederlanden, waarin de Staten-Generaal een leidende rol zouden spelen, slaagden erin zich aan het Spaanse gezag te onttrekken onder de stuwende kracht van Willem van Oranje en zijn beide zonen, Maurits en Frederik-Hendrik van Nassau. Zij hielden de opstandige gewesten bij elkaar (Verenigde Provinciën) en vestigden een republiek. De bloedige strijd tussen beide huizen heeft tachtig jaar geduurd (de Tachtigjarige Oorlog). Het verhaal is tragisch, niet enkel omdat er zoveel slachtoffers zijn gevallen, maar vooral omdat noch de Habsburgers noch de Nassaus de verdeling hebben gewenst. De Habsburgers bleven altijd hopen de rebelse gewesten te heroveren, terwijl de Nassaus tot op het laatst probeerden de Spaanse provincies, en ten minste de grote koopmansstad Antwerpen, weer in handen te krijgen. Maar de loop der gebeurtenissen heeft er anders over beslist.

HOOFDROLSPELERS

De gangmaker van de vereniging was keizer Karel (1500-1558), de grote Habsburgse vorst, die behalve de

Nederlanden ook Oostenrijk, Spanje, grote delen van Italië en tal van overzeese gebieden erfde. Bovendien werd hij in 1519 tot keizer gekozen van het Heilige Roomse Rijk, dat vooral de Duitse gebieden omvatte. Door het lot begenadigd, droomde hij ervan een katholiek wereldrijk te stichten. Maar Luther stak daar een stokje voor. Met zijn afwijzing van de pauselijke aflaten in 1517 stak hij de lont in een religieus kruitvat, waarna grote delen van Europa bijna anderhalve eeuw lang door godsdienstoorlogen werden geteisterd. Weldra werd de keizer met zijn ambitieuze plannen van alle zijden belaagd: door de protestanten, de Turken, de Fransen, de Engelsen, ja zelfs door de paus. Die bleef lange tijd weigeren een algemeen concilie samen te roepen om de schrijnende misstanden in de kerk uit te bannen. Moegestreden, trad de keizer in 1555 af en verdeelde het gigantische Habsburgse Rijk tussen zijn zoon Filips (Spanje en de Nederlanden) en zijn broer Ferdinand (Oostenrijk en de keizerskroon). Vooraf liet hij echter afkondigen dat de Nederlanden of de XVII Provinciën voortaan een en ondeelbaar zouden zijn, wie er ook in de toekomst aan de macht zou komen.

De gangmaker van de verdeling was Willem van Oranje, van oorsprong een Duitse lutheraan uit het huis van Nassau, die door een speling van het lot op jonge leeftijd de erfgenaam werd van het prinsdom Orange en van talrijke bezittingen in de Nederlanden. Op bevel van keizer Karel werd hij in Brussel katholiek heropgevoed en groeide uit tot de voornaamste edelman van de Nederlanden. De fortuin lachte hem toe, maar na de troonsafstand van de keizer in 1555 liep het mis. Oranje wierp zich op als een vurig verdediger van de oude vrijheden en adellijke voorrechten en kwam aldus in botsing met Karels zoon en opvolger, Filips II. Toen hij bovendien trouwde met een lutherse en de vertrouwing van de koning, kardinaal Granvelle, het land uitwerkte, raakte de relatie met Filips II helemaal verzuurd. De uitbarsting van de Beeldenstorm in 1566, waarvoor Oranje niet

verantwoordelijk was, werd hem niettemin zwaar aange-rekend. Voortaan werd Oranje beschouwd als een rebel en het zou niet lang duren of hij nam ook de leiding van de opstand. De Tachtigjarige Oorlog was begonnen

Op de Beeldenstorm volgde een scherpe repressie onder leiding van de Spaanse veldheer Alva, die de oudste zoon van Willem van Oranje, Filips-Willem, als gijzelaar naar Spanje afvoerde. Hij zou er een half leven in gevangenschap doorbrengen. Toen hij in 1598 eindelijk vrijkwam, was zijn rol uitgespeeld, want zijn jongere halfbroer Maurits had ondertussen met succes de leiding van de rebellen overgenomen. Na hem zou een nog jongere halfbroer, Frederik-Hendrik, erin slagen de Republiek voorgoed los te maken van elk Spaans gezag. Dat is niet vanzelf gegaan. Aan Spaanse kant zouden vooral twee geduchte legerleiders de rebellen met succes bestrijden: Alexander Farnese, de hertog van Parma, en Ambrogio Spinola, van oorsprong een bankier uit Genua. Beiden waren Italianen in Spaanse dienst. Speciale aandacht gaat uit naar de dochter van Filips II, Isabella van Spanje, die getrouwd was met aartshertog Albrecht van Oostenrijk. Isabella en Albrecht slaagden erin met de Republiek een Twaalfjarig Bestand (1609-1621) te sluiten en een opmerkelijk herstel van hun geteisterde land te bewerkstelligen. In Antwerpen bloeide de kunst hoger op dan ooit tevoren, terwijl Brussel zich ontplooipte tot de diplomatieke hoofdstad van Europa. De welvaart in de Verenigde Provinciën was echter nog vele malen groter. Rond 1648 had de Republiek zich ontwikkeld tot een van de belangrijkste staten van Europa, ook en vooral met de hulp van tienduizenden vluchtelingen uit de Spaanse Nederlanden.

ROL VAN DE GODSDIENST

De invloed van de godsdienst op het verloop der gebeurtenissen kan moeilijk overschat worden. Al speelden ook andere factoren in de opstand mee, zoals het behoud van voorrechten of de overzeese handel, toch blijkt telkens weer hoe de religie de voornaamste motor vormde in de strijd en bovenal het grootste obstakel bij elke poging tot overeenkomst. Keizer Karel was tegenover kettters onverbiddelijk en zijn opvolgers hebben dat beleid angstvallig gevolgd. Maar Willem van Oranje ging er niet mee akkoord. Nog vóór de Beeldenstorm verklaarde hij dat mensen de vrijheid hadden hun geloof zelf te kiezen en dat vorsten zich daarmee niet moesten bemoeien. Die uitspraak was zo revolutionair dat raadsheer Viglius, die daarvan getui-

ge was, prompt een beroerte kreeg. Tegelijkertijd verzette Oranje zich tegen de nieuwe indeling van de bisdommen en zelfs tegen de uitvoering van de conciliebesluiten van Trente, omdat ze de bestaande voorrechten zouden aantasten en bovendien de weg bereidden naar meer controle van de gevreesde inquisitie. Nochtans was Oranje toen nog katholiek. Weldra zou hij overhellen naar de calvinisten, die als enigen hem door dik en dun bleven steunen in zijn verzet tegen het Spaanse gezag.

Naast het katholicisme verschenen in de Nederlanden drie nieuwe religieuze strekkingen. Eerst waren er de lutheranen, die het oude geloof scherp op de korrel namen, maar zich meestal inschikkelijk toonden tegenover hun wettige vorsten. Dan kwamen de wederdopers, dikwijls zeer eenvoudige lieden, die geloofden dat het Laatste Oordeel nabij was en zich afsloten van de wereld. Aanvankelijk gingen ze erg driest te werk en probeerden in Munster een nieuw Jeruzalem te vestigen. Later zwoeren ze het geweld af, maar de inquisitie bleef hen wel ongenadig opsporen en vervolgen. Bij de talloze executies van kettters in de Nederlanden ging het in de meeste gevallen om wederdopers. Als laatsten in de rij verschenen de volgelingen van Calvijn, de Franse theoloog die in Genève een heilsstaat had gevestigd. De calvinisten onderscheidden zich van de anderen door hun hechte structuur en hun strijdbare opstelling. Ze bestreden al wie hun overtuiging niet deelde, ook als het de overheid of zelfs hun vorst betrof. De calvinisten wonnen eerst terrein in Frankrijk (de zogenaamde hugenoten) en daarna in Vlaanderen, waar ze de Beeldenstorm ontketenden. Toen Alva hen het land uitjoeg, trokken ze zich terug in vluchtelingenkolonies in Engeland en Duitsland. Uiteindelijk kwamen ze vooral in Holland en Zeeland terecht. Daar hebben ze het calvinisme zozeer versterkt dat het op de duur de enig toegestane publieke godsdienst werd.

In die jaren waren de meeste mensen erg fanatiek in hun religieuze overtuiging. De katholieke vorsten, bisschoppen en theologen duldden geen andere strekkingen dan het roomse geloof, maar ze hebben wel loyaal meegewerkt aan de grote kuis binnen het katholicisme ten tijde van de Contrareformatie. De katholieke kerk is daar versterkt uitgekomen, want na 1600 kregen de protestanten het steeds moeilijker om nog zieltjes te winnen. Vanaf die tijd werden kettters in de Nederlanden ook niet langer terechtgesteld. De calvinisten deden in fanatisme niet onder voor de katholieken. Ze ontketenden niet enkel de Beeldenstorm, maar lieten later in de Verenigde Provinciën ook weinig ruimte aan andersdenkenden. Onder invloed

van Willem van Oranje werd weliswaar de persoonlijke gewetensvrijheid toegestaan, toch bleven katholieken in de Republiek tweederangsburgers, die hun godsdienst niet officieel mochten belijden. Zelfs afwijkende strekkingen binnen de gereformeerde godsdienst waren de rabiate predikanten een doorn in het oog. Zo werden de arminianen of 'rekkelijken', die de sombere idee van de goddelijke predestinatie niet naar de letter namen, heftig bestreden. Dat leidde zelfs tot de onthoofding van Johan van Oldenbarnevelt, een van de pijnlijkste voorvallen in de geschiedenis van Nederland. Er zijn voor dit drama meerdere oorzaken aangevoerd, maar de voornaamste was toch het feit dat Oldenbarnevelt, de sterke man in de Republiek, niet wilde aanvaarden dat de rabiate calvinisten het roer van de Staat zouden overnemen.

DE NEDERLANDEN ALS SPEELBAL IN DE INTERNATIONALE POLITIEK

De Nederlanden vormden een van de belangrijkste regio's van Europa. De ligging tussen diverse grootmachten was uniek, maar bovendien kenden gebieden als Vlaanderen, Brabant en Holland een relatief grote bevolkingsdichtheid en een uitzonderlijke economische welvaart. De burgerij was er invloedrijk, kunst en cultuur genoten zelfs internationale waardering. De eenmaking was echter vrij recent en de Habsburgse vorsten hadden ook elders grote belangen te verdedigen. In hun handen waren de Nederlanden dikwijls een speelbal in dienst van de internationale politiek. Keizer Karel bleek meer dan eens bereid het land weg te schenken als hij daarmee de vrede met Frankrijk kon bereiken. In 1540 overwoog hij het land als bruidsschat mee te geven aan zijn dochter Maria, die zou trouwen met een Franse prins. In 1544 dook het plan opnieuw op, maar pas het overlijden van kandidaat-bruidegom Karel van Orléans maakte er in 1545 een einde aan. Toen Karels zoon Filips II in 1554 trouwde met de Engelse Maria Tudor, werd er rekening mee gehouden dat hun toekomstige zoon de Nederlanden zou erven, waarna de Nederlanden en Engeland samen een nieuw rijk rond de Noordzee zouden vormen. Dat zou dan het derde Habsburgse rijk zijn, naast de reeds bestaande Duits-Oostenrijkse en Spaans-Italiaanse rijken. Een fascinerend plan, dat geen doorgang zou vinden, omdat Maria Tudor geen kinderen kreeg.

Filips II was bepaald minder geneigd om de Nederlanden los te laten, want het bezit ervan bleek essentieel om de Spaanse belangen te dienen. Via die regio kon hij

meer diplomatieke invloed uitoefenen in Europa en met succes oorlog voeren tegen Frankrijk en Engeland. De Nederlanden waren immers 'als een vesting geplant in de flanken van de christenheid', zo stelde de Antwerpse koopman Daniel van der Meulen in 1598. Pas toen de Spaanse koning op sterven lag, deed hij afstand van de Nederlanden ten voordele van zijn oudste dochter Isabella. Dat hij toen al wist dat ze geen kinderen kon krijgen, is een sprookje dat achteraf werd bedacht. Omdat ze kinderloos bleef, ging het bezit wel degelijk terug naar Spanje. In 1646 werden alweer plannen gesmeed om de Nederlanden als bruidsschat mee te geven bij een mogelijk huwelijk tussen Maria-Theresia, de dochter van de Spaanse koning Filips IV, en de jonge Franse koning Lodewijk XIV. De Spanjaarden lieten bewust het plan lekken aan de Staatse onderhandelaars in Munster, met de bedoeling ze wat gretiger te maken voor de vrede. Dat lukte ook, maar de Spaanse Nederlanden bleven wel Spaans bezit en dat tot in 1715, toen ze werden overgedragen aan de Oostenrijkse Habsburgers.

De Verenigde Provinciën van hun kant hebben voortdurend geprobeerd zoveel mogelijk gebied van de Spaanse Nederlanden in te palmen. Maar ook zij bleken bereid om er grote stukken van weg te geven in ruil voor gewapende hulp tegen de vijand. In 1632 smeedden opstandelingen in Spaans gebied het plan om de Spaanse Nederlanden te verdelen. Ze lieten alle Franstalige gewesten aan Frankrijk en de Nederlandstalige (Vlaanderen, Brabant en het Maasland) aan de Republiek. In 1635 namen de Verenigde Provinciën het plan over. Ze lieten bovendien Vlaanderen aan Frankrijk, behalve een strook grond langs de monding van de Schelde. Het is er niet van gekomen, omdat de Staatse diplomaten tijdig tot bezinning kwamen. Naarmate de Spaanse strijdlust verzwakte, werd immers de kans reëel dat de agressieve Fransen vroeg of laat ook de grenzen van de Republiek zouden overschrijden. '*Francia amica non vicina*' ('Frankrijk als vriend, niet als buur') werd voortaan het leidmotief. Dus werd de tijd rijp voor een definitieve vrede tussen Spanje en de Republiek. Vooral de Hollanders drongen daarop aan, omdat ze binnen de Verenigde Provinciën het leidende gewest vormden en vreesden dat een heroverd Brabant vroeg of laat weer de eerste viool zou willen spelen. Door de Vrede van Munster bleef de Schelde gesloten en was Antwerpen gedoemd voorgoed in de schaduw te blijven van de Hollandse erfgenaam, de nieuwe koopmansstad Amsterdam.

↑ Banket van de monarchen, door Alonso Sanchez Coello, ca. 1579. Aan tafel zitten centraal Filips II en zijn vierde echtgenote, Anna van Oostenrijk. Links van hen zien we Isabella, dochter van Filips II, met haar echtgenoot, aartshertog Albrecht. Rechts zien we de ouders van Filips II: Isabella van Portugal en Karel v. De dame die we op de rug zien, is Elisabeth van Valois, derde echtgenote van Filips II én de moeder van Isabella. Onder de dienaars herkennen we helemaal links Alexander Farnese, die een schotel met vaandel draagt; links achter de tafel Peter-Ernst van Mansfeld, die een schotel draagt met rode vlag; rechts van Filips II de hertog van Alva, die een schotel op de tafel zet; helemaal rechts Don Juan, de held van Lepanto.

METHODE EN INVALSHOEK

In dit boek heb ik oprecht geprobeerd elk van de strijdende partijen te begrijpen en in hun waardigheid te laten. In heel wat werken over dit onderwerp wordt bewust of onbewust geschreven vanuit een Spaanse, Belgische, Vlaamse, Hollandse of Groot-Nederlandse invalshoek, waarbij allerlei onhistorische interpretaties de boventoon voeren. Dit boek is in zoverre neutraal dat alle hoofdrolspelers kritisch, maar ook positief benaderd worden, zowel de Habsburgse vorsten als de vele telgen van het huis Nassau. Keizer Karel en Filips II waren duidelijk intelligente en toegewijde vorsten, maar ook Willem van Oranje en zijn zonen waren erg indrukwekkende en inspirerende figuren. Onder de Spaanse krijgsheren en landvoogden bevonden zich enkele geniale strategen als Alexander Farnese en Ambrogio Spinola. Zelfs de hertog van Alva had heel wat meer in zijn mars dan gewoonlijk over hem wordt verteld. Verder zijn er nog enkele opvallende vrouwenfiguren, die toevallig allemaal aan de Spaanse kant actief waren, zoals Maria van Hongarije, Margaretha van Parma en bovenal Isabella van Spanje, de dochter van Filips II, die met voorsprong het sympathiekste personage in het boek is geworden. Bij de dood van deze vredesapostel hebben zelfs Staatse dichters als Vondel en Constantijn Huygens een traan geplengd.

Ik heb de wijze raad gevolgd van historicus Hugo De Schepper (een Belg die Nederlander is geworden) om liever niet te spreken van de zuidelijke en de noordelijke provincies, maar van enerzijds de Spaanse Nederlanden en anderzijds de Staatse Nederlanden (of de Verenigde Provinciën of de Republiek). Zuid en Noord zijn beladen begrippen, die de indruk kunnen wekken dat de splitsing op deze breuklijn (boven en onder de grote rivieren) enigszins voorbestemd was. Velen associëren ook het Noorden met protestants en het Zuiden met katholiek, maar historisch klopt dat niet. De fanatiekste calvinisten kwamen uit Vlaanderen en Brabant, terwijl in de Republiek de helft van de bevolking in 1648 nog katholiek was gebleven. Bovendien ligt Maastricht zuidelijker dan Brussel.

Dit boek is een vervolg op *De Bourgondische vorsten*, dat op zijn beurt aansluit bij *De graven van Vlaanderen*. Elk van deze boeken heeft zo zijn eigen karakteristieken. In *De graven van Vlaanderen* vertaalde ik heel wat kroniekfragmenten om het verhaal levendiger te maken. *De Bourgondische vorsten* bleken op zich al zo'n spannend verhaal, dat ik weinig behoefte voelde aan citaten. In dit boek breng ik geregeld fragmenten uit brieven, redevoeringen, tractaten of gedichten, die telkens iets prijsgeven van de diepere motieven van de hoofdrolspelers. Het epos van de Tachtigjarige Oorlog is immers bij het brede publiek beter

bekend dan het verhaal van de Vlaamse graven of van de Bourgondische hertogen, maar het blijft soms een raadsel wat al deze bekende figuren werkelijk heeft bezielde. In tegenstelling tot wat sommige historische werken graag verkondigen, waren er in deze bloedige strijd geen goeden en geen slechten, enkel gedreven mensen, die met bloed en tranen hun dromen hebben nagejaagd. Uiteindelijk hebben de rebellen het pleit gewonnen en een nieuwe staat in het leven geroepen (Nederland), maar het lijdt geen twijfel dat ze daar zonder de bijdrage van talloze 'Belgen' nooit in waren geslaagd.

Tot slot wil ik enkele historici speciaal bedanken: prof. dr. Michel Cloet, prof. dr. Violet Soen, prof. dr. Johan Verberckmoes en dr. Gustaaf Janssens, die mij zeer genereus geholpen hebben om de talloze publicaties over deze periode te verzamelen, evenals dr. Werner Verbeke, die mij heeft bijgestaan bij de vertaling van oude Spaanse teksten. Mijn dank gaat ook uit naar Katrien De Vreese, historica en uitgever bij Davidsfonds Uitgeverij, voor haar eindeloze vertrouwen in mijn historische oeuvre en – last but not least – naar mijn echtgenote Anne Stroobants, een germaniste, die niet enkel een groot hart heeft voor Engels en Duits, maar ook voor geschiedenis.

Edward De Maesschalck

HOE KAREL KEIZER WERD

(1500-1530)

De periode 1500-1530 vertelt het verhaal van de jonge Karel van Habsburg, die erfgenaam wordt van immens vele landen en door zijn naaste omgeving wordt klaargestoomd voor zijn grootse taak. Hij wordt geprezen als de grootste vorst aller tijden, koning der koningen en beschermheer van het christendom. Hij zal vrede brengen in een verscheurde wereld, afrekenen met de ketters en de ongelovigen bestrijden. Het is een hoog gegrepen ideaal voor een jongeman, maar Karel neemt zijn taak ter harte, al zal hij gauw ondervinden dat de rauwe werkelijkheid niet altijd spoort met de stoute dromen van zijn hovelingen. Weldra beleven we immers de opkomst van Luther, het opdringen van de Turken in het Oosten en de eerste aanvaringen met Frankrijk en zelfs met de paus, die zich bedreigd voelt door de Habsburgse overmacht. Karel blijft echter geloven in de goede afloop en de tijd lijkt hem gelijk te geven: Luther wordt immers veroordeeld, koning Frans I gevangengenomen en de paus op de knieën gedwongen. In 1530 kroont de paus Karel zelfs tot keizer. Zijn overwinningen vormen toch vooral een rookgordijn, waarachter zich gevaarlijke krachten beginnen samen te ballen om hem van zijn voetstuk te stoten.

KARELS OPVOEDING

GEBOORTE VAN KAREL

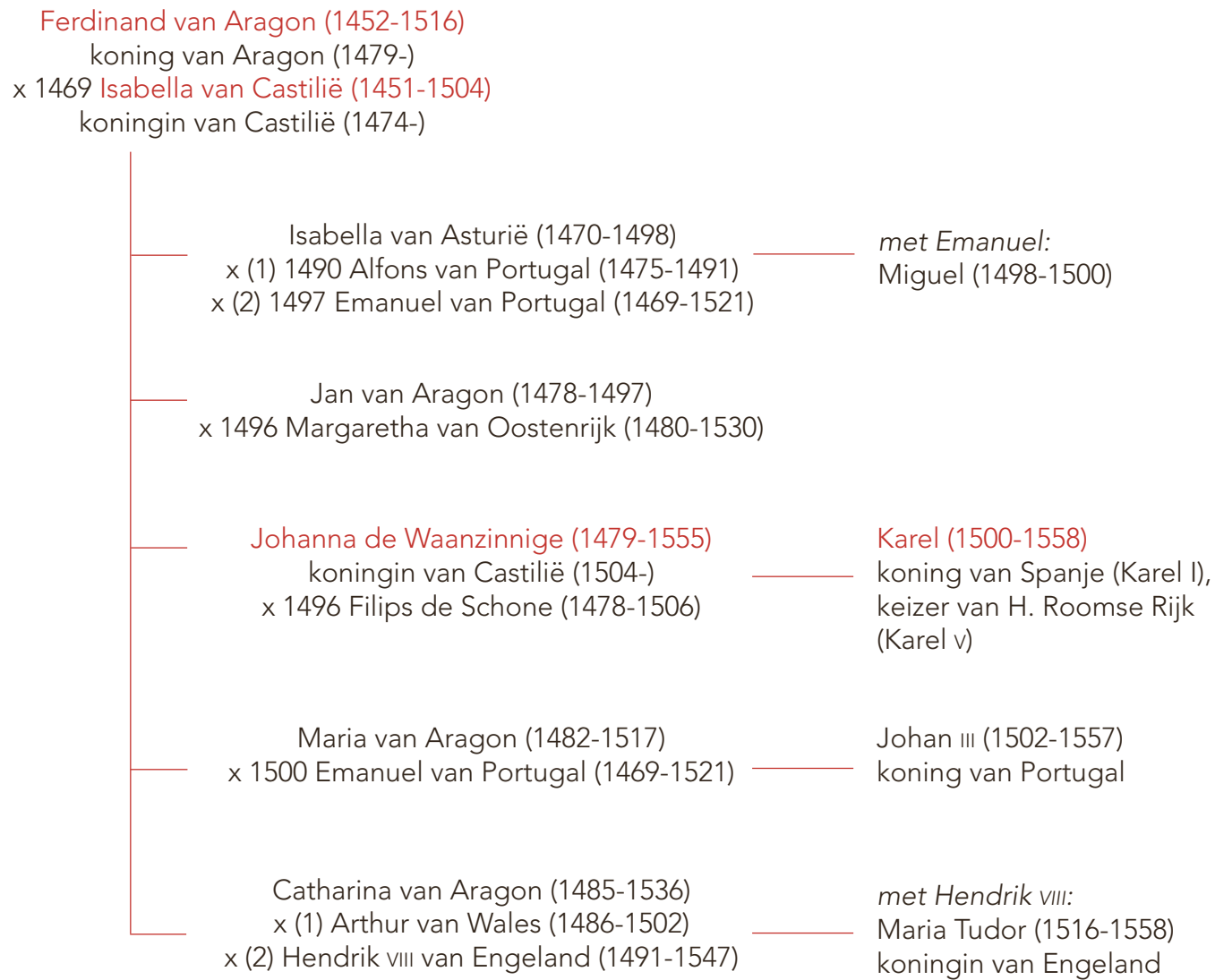
Op 24 februari 1500 werd in het Gentse Prinsenhof een jongetje geboren, dat onder de naam keizer Karel eeuwige roem zou vergaren. Hij werd een van de grootste vorsten van Europa en zelfs daarbuiten, want hij regeerde over een rijk ‘waar de zon nooit onderging’. Bij zijn geboorte was dat echter niet te voorzien. Zijn vader, Filips de Schone, prins der Nederlanden, was, in 1496, weliswaar getrouwd met Johanna van Castilië, een dochter van de ‘katholieke koningen’ Isabella van Castilië en Ferdinand van Aragon, maar Johanna maakte weinig kans op de Spaanse erfenis. Zij werd pas de erfgename van de Iberische en overzeese bezittingen na een reeks van tragische sterfgevallen. Eerst was het de beurt aan haar kinderloze broer Johan (1497), dan aan haar oudere zus Isabella, die in het kraambed overleed (1498) en ten slotte aan de kleine, broze Miguel, het enige kind van haar zuster, dat uiteindelijk stierf in de armen van zijn ontroostbare grootmoeder, Isabella van Castilië. Dat laatste onheil vond plaats in Granada op 19 juli 1500, dus enkele maanden na de geboorte van Karel.

De kleine Karel kreeg bij zijn doopsel, op 9 maart 1500 in Gent, twee meters: Margaretha van York, de weduwe van zijn overgrootvader Karel de Stoute, naar wie Karel werd genoemd, en zijn tante Margaretha van Oostenrijk, die toen nog niet beseftte hoeveel ze later voor dit kind zou betekenen. De peters van Karel waren twee ridders van het Gulden Vlies: Karel van Croy, prins van Chimay, en Jan van Glymes, heer van Bergen-op-Zoom, allebei zwaargewichten aan het hof van Filips de Schone. Karel werd zelf ridder van het Gulden Vlies toen hij nauwelijks één jaar oud was. Die plechtigheid vond plaats tijdens het zestiende kapittel in de karmelietenkerk van Brussel. Omdat Karel nog maar een baby was, mochten er uitzonderlijk

← De jonge Karel v door een onbekende schilder. De vorst wordt afgebeeld met een breedgerande Bourgondische muts met een medaillon van Sint-Andreas, de patroonheilige van het Gulden Vlies. Hij draagt ook het Gulden Vlies en de konings scepter, die verwijst naar zijn kroning als koning van Spanje in 1516.

NAKOMELINGEN VAN DE KATHOLIEKE KONINGEN VAN SPANJE (15DE-16DE EEUW)

Rood: Koningen van Spanje

ook dames aan de ceremonie deelnemen. Het was Margaretha van York die het kind in haar armen droeg, toen het bekleed werd met het zware gouden halssnoer van het Gulden Vlies. Dat halssnoer behoorde toe aan zijn vader, die in Karels naam ook de eed van trouw aflegde. Nadien kreeg Karel een speciaal voor hem gemaakt halssnoer op kindermaat, dat de toekomstige keizer zijn hele leven zou koesteren en bewaren.

Ondertussen maakten de ouders plannen om naar Spanje af te reizen en probeerden diplomaten alle belemmeringen voor een vrije doortocht over Frans grondgebied op te heffen. Door het verdrag van Lyon (10 augustus 1501) werd Karel alvast beloofd aan de Franse prinses Claudia (Claude), zelf maar één jaar oud en het eerste kind van de Franse koning Lodewijk XII en Anna van Bretagne. Het was voor de kleine Karel niet eens de eerste huwelijksbelofte en het zou evenmin de laatste worden. De piepjonge Karel was zijn gewicht in goud waard in handen van zijn ouders, die door middel van huwelijksbeloften onderhandelingen voerden en bondgenootschappen bezegelden. Dat was in die dagen heel gewoon. Karel zou later net hetzelfde doen, zonder veel mededogen voor zijn arme zussen en kinderen, allicht ook in het besef dat veel van die beloften op korte termijn heel wat voordeel opleverden, maar op lange termijn zelden tot uitvoering kwamen. In elk geval effende een verloving van Karel met een Franse prinses het pad naar Spanje, zodat de ouders in 1502 onbekommerd konden vertrekken. Ze hadden toen al drie kinderen: behalve Karel, waren dat Eleonora (°1498) en Isabella (°1501). Ze namen geen van de kinderen met zich mee en dus moesten er voorzieningen getroffen worden voor hun verdere opvoeding. Uiteindelijk werden de kinderen toevertrouwd aan hun stiefgrootmoeder, Margaretha van York.

THUIS IN MECHELEN

Toen Margaretha van York in 1477 weduwe werd van hertog Karel de Stoute, trok ze zich terug in het rustige Mechelen, dat tot haar weduwgoed behoorde. De stad kocht voor haar het imposante Hof van Kamerijk in de Keizerstraat, voormalig bezit van de bisschop van Kamerijk (vandaag stadsschouwburg), en liet het volledig renoveren, zodat het ook geschikt werd voor de opvang van prins en prinsessen. Dit complex, dat later het Keizershof werd genoemd, was een echt paleis, met een erekoer, een raadzaal, traptorens, stallen, een grote tuin, een kaatsbaan, een schietstand en een badcomplex. Toen Maria van Bour-

↑ Dit glasraam met Johanna van Castilië maakt deel uit van de koninklijke glasramen in het hoogkoor van de Sint-Gummaruskerk in Lier, vervaardigd door hofglazenier Nicolaas Rombauts, ca. 1516-1519. De glasramen werden geschonken door Maximiliaan van Oostenrijk ter gelegenheid van de aanstelling van Karel v als hertog van Brabant. Ze zijn meteen de oudste en best bewaarde renaissanceglasramen in de Nederlanden. Johanna trouwde op 20 oktober 1496 in deze kerk met Filips de Schone.

↑ Portret van de drie oudste kinderen van Filips de Schone en Johanna van Castilië door de Meester van het Sint-Jorisgilde in 1502. We zien de tweejarige Karel (links), de vierjarige Eleonora (midden) en de éénjarige Isabella met pop (rechts). Het wapenschild bij de meisjes is half leeg, want voorbestemd voor de toekomstige echtgenoot. Dit soort portretten deed dan ook dienst bij eventuele huwelijksonderhandelingen.

gondië, de stiefdochter van Margaretha van York, in 1482 omkwam na een ongelukkige valpartij tijdens een valkenjacht, werd het paleis van Mechelen een veilig onderkomen voor de nagelaten kinderen. Filips de Schone groeide er op en hij heeft er zelfs een tijdje gewoond met zijn jonge Spaanse echtgenote, Johanna van Castilië. Het lag dan ook voor de hand dat ze hetzelfde wilden voor hun kinderen, ver van het bruisende hofleven in Brussel en ver van hun eigen vermoeiende reizen in binnen- en buitenland.

In Mechelen stond voor Eleonora, Karel en Isabella een hofhouding klaar van zowat veertig personen, van wie de voedsters en wiegsters voorlopig de hoofdrol speelden. De voedster van Karel was Barbara Servels (echtgenote van Hendrik Van Assche), die heel haar leven een speciale band met de keizer zou bewaren. Uit rekeningen leren we dat er voor de kinderen ABC-boekjes werden gekocht, een klavichord voor Karel en Eleonora en een poppenbedje voor Isabella. Die laatste staat trouwens op een schilderij uit 1502 afgebeeld met een pop in de hand. Margaretha van York hield een oogje in het zeil, maar al eind 1503 over-

leed ze in Mechelen, 57 jaar oud. Daarop verhuisde de hele huishouding met de kinderen naar de oude burcht op de Keizersberg in Leuven – vandaag een benedictijnenklooster – maar niet voor lang. Toen Filips en Johanna eind 1505 vanuit Middelburg voor de tweede keer naar Spanje afreisden, wuifden de kinderen hen uit en mochten daarna terugkeren naar het veilige Keizershof in Mechelen.

Filips en Johanna maakten in de jaren 1502-1503 hun eerste reis naar Spanje, waar ze zich als toekomstige opvolgers op de Spaanse troon lieten erkennen. Johanna beviel er in 1503 van een vierde kind, Ferdinand, die in Spanje zou achterblijven. In 1505 gaf ze in Brussel het leven aan een vijfde kind, Maria. Kort daarop vertrok ze opnieuw met Filips de Schone naar Spanje, waar ondertussen haar moeder, Isabella van Castilië (†1504), was overleden. Ze werden in Burgos als vorsten van Castilië gekroond. Het koninkrijk Aragon was voor latere datum, na de dood van koning Ferdinand, maar zover is het niet meer gekomen. Filips de Schone bezweek onverwachts aan een longontsteking in Burgos op 25 september 1506, slechts 28 jaar oud. Johanna bleef verpletterd van verdriet achter en beviel in 1507 van een laatste kind, Catharina. In die dagen begon ze zich zo vreemd te gedragen dat ze uiteindelijk waanzinnig werd verklaard en door haar vader opgesloten in de burcht van Tordesillas. Ferdinand bleef regeren in Aragon, terwijl in Castilië voorlopig een regent aan het werk ging: de bisschop van Toledo, Jiménez de Cisneros.

GOEDE ZORGEN VAN TANTE MARGARETHA

De volgende jaren waren in rouw gehuld. De pater familias van de Habsburgers, Maximiliaan van Oostenrijk, besliste dat zijn dochter Margaretha zowel de voogdij over de kinderen als de landvoogdij over de Nederlanden zou waarnemen. Margaretha van Oostenrijk was 26 jaar toen haar broer, Filips de Schone, in Spanje het leven verloor. Ze was zelf ook niet door het noodlot gespaard. Ze had al drie huwelijken achter de rug. Een eerste keer met de Franse kroonprins, die haar had gedumpt toen ze elf jaar oud was, daarna met de Spaanse kroonprins, maar die was binnen het jaar na hun huwelijk overleden, ten slotte met de uitbundige en knappe hertog van Savoye, die op zijn beurt overleed na drie jaar huwelijk. Margaretha was daardoor zo aangeslagen, dat ze nu uitdrukkelijk koos voor de weduwstaat. Vlak voor Pasen 1507 kwam ze in Mechelen aan, waar ze de rest van haar leven zou blijven wonen. Ze begon er meteen met de bouw van een nieuw paleis, vlak

↑ Dit officiële portret van Margaretha van Oostenrijk als weduwe werd geschilderd door haar hofschilder Barend van Orley ca. 1518, maar werd nadien vele malen gekopieerd. Margaretha was toen 38 jaar oud en wilde met dit schilderij beklemtonen dat ze geen candidate meer was voor een huwelijk.

↑ Het College van de Jezuïeten in Mechelen, door Renier Blockhuysen (1727) voor *Chorographia sacra Brabantiae* van Antonius Sanderus. Dit complex is ook bekend als het 'Hof van Kamerijk' naar de oorspronkelijke eigenaar, Jan van Bourgondië, bisschop van Kamerijk, en bovendien als het Keizershof, omdat keizer Karel er zijn jeugd doorbracht. Het complex werd in 1477 door de stad Mechelen aangekocht, ten behoeve van Margaretha van York. Enkel de straatgevel, rechts van de kerk, dateert nog uit de 15de eeuw.

tegenover het oude Keizershof. Het werd het Hof van Savoye (vandaag Justitiepaleis), een prachtig gebouw met Italiaanse accenten, die haar herinnerden aan de mooie dagen in Savoye, dat toen immers tot voorbij Turijn reikte. Ondertussen begeleidde ze Karel op zijn eerste stappen in het publieke leven: de indrukwekkende herdenkingsdienst ter ere van zijn overleden vader en de plechtige overdracht van de macht, waardoor de zevenjarige Karel als aartshertog van Oostenrijk en prins van Spanje werd erkend.

Rond die tijd schreef de Venetiaanse ambassadeur over Karel: 'Hij is een goed en regelmatig gebouwde jongen, maar in alles wat hij doet zit iets van hoogdravende opvliegenderheid. Hij toont lef en is trots. Hij lijkt op Karel van Bourgondië (de Stoute).' Hoewel hij heel wat kinderziekten doormaakte en zelfs de pokken kreeg, was zijn fysieke toestand opperbest. Hij zou uitblinken in behendigheidssporten als kaatsen, boogschieten en zwaardvechten, maar aan studeren had hij een broertje dood. Spreken was ook niet zijn sterkste kant, want hij had van de Habsburgers een vooruitstekende onderkaak en een dikke onderlip geerfd, zodat hij zich moeilijk verstaanbaar kon maken. Op

onbewaakte ogenblikken hield hij zijn mond open, waardoor hij dommer leek dan hij in feite was. Dat maakte hem wat schuchter in het publiek en soms onhandelbaar, zoals zijn tante algauw zou opmerken. Ze kon nooit goed tot hem doordringen en er groeide een zekere afstand tussen hen beiden, die met de jaren nog zou toenemen.

Ondanks de soms geladen sfeer heeft de jonge Karel in Mechelen ook heel wat vrolijke momenten beleefd. Margaretha kwam graag onder de mensen en nam de kinderen mee naar kermissen, meiboomplantingen, wedstrijden van schuttersgilden en processies. In augustus 1510 werd voor hen zelfs een hertenjacht georganiseerd op de Grote Markt van Mechelen, waarop ze mochten toekijken vanuit een raam van het gasthof De Zwaan (vandaag café Royal). Bij mooi weer draafden de kinderen – uiteraard onder strenge begeleiding – door Mechelen in een felbeschilderde karos, getrokken door pony's. In de winter gleden ze joelend door de besneeuwde vlakten rond de stad op een slede die was opgetuigd als een schip met wimpels, banieren en wapenschilden. In het Keizershof, waar het aantal personeelsleden ondertussen tot negentig was aangegroeid, was er ook altijd wel wat te beleven. Elk jaar op 24 juni werd in de tuin het sint-jansvuur aangestoken en mochten de kinderen rond het vuur dansen. De grote kerkelijke feestdagen werden er plechtig gevierd met muziek en zang, maar er was ook plaats voor goochelaars, poppenspelers en verkleedpartijen, later ook voor hofbals en jachtpartijen. In die dagen ontstonden er tussen Karel en zijn zussen hechte banden, die een leven lang zouden standhouden. Karel leerde ook de volkstaal, het Diets, wat zijn latere populariteit in de Nederlanden verklaart.

WIJZE RAAD VAN WILLEM VAN CROY

De grote concurrent van landvoogdes Margaretha was de trotse en ambitieuze edelman Willem van Croy, heer van Chièvres, die zelf nog landvoogd van de Nederlanden was geweest. Margaretha en Willem konden elkaar niet uitstaan, ook al omdat ze op politiek gebied verschillende doelstellingen nastreefden. Voor Margaretha stond het belang van de Habsburgs-Bourgondische dynastie altijd voorop, ook als het Spanje, Oostenrijk of Italië betrof, terwijl Willem liever focuste op de Nederlanden. Willem wenste bovendien tot elke prijs de vrede met Frankrijk te bewaren, ook als dat minder strookte met de dynastieke belangen. Dat was een typische familietrek van de Croys, die oorspronkelijk afkomstig waren uit Picardië en vooral

↑ Dit portret uit ca. 1510 brengt een getrouwe afbeelding van Willem van Croy, heer van Chièvres (1458-1521), een van de invloedrijkste figuren aan het Bourgondische hof, bovendien sinds 1509 persoonlijk gouverneur en dus officiële opvoeder van de jonge Karel. Willem draagt een Maria-insigne op zijn baret, de ordeketen van het Gulden Vlies om de hals en houdt in zijn gehandschoende hand een beurs (als hoofd van de Raad van Financiën), maar volgens sommigen gaat het om het gevest van een zwaard.

bezittingen hadden in Namen, Henegouwen en Artesië, vlak bij de Franse grens. Aan conflictstof was er nooit gebrek, want Margaretha's geduld met Frankrijk werd zwaar op de proef gesteld. Zo kreeg ze geregeld af te rekenen met de hertog van Gelre, Karel van Egmond, die vanuit de Gelderse hoofdsteden (Arnhem, Zutphen, Nijmegen en Roermond) plundertochten ondernam tot ver in Brabant, Holland, Utrecht en Friesland. Iedereen wist dat die campagnes financieel gesteund werden door de Franse koning, die aldus probeerde via een omweg het Habsburgse gezag te ondermijnen. Daarom haalde Margaretha nadrukkelijk de banden met Engeland aan en liet ze in 1508 Karel zelfs officieel verlossen met Maria Tudor, de dochter van Hendrik VII van Engeland.

Margaretha was dan ook zeer ongelukkig toen haar

vader, keizer Maximiliaan, in 1509 de gehate Willem van Croy tot persoonlijk gouverneur en dus officiële opvoeder van Karel benoemde. Daarmee verloor ze haar greep op de jongen helemaal, want Karel hechtte zich aan deze man als aan een tweede vader en behield hem als zijn voornaamste raadgever tot aan diens dood in 1521. Willem van Croy was dan ook een uitzonderlijk diplomaat en een man met veel ervaring en mensenkennis. Met gevechtssporten en lichaamstraining hield hij zich niet persoonlijk bezig, want daarin was Karel een uitblinker. Hij concentreerde zich vooral op Karels intellectuele ontwikkeling en hanteerde daarbij een ijzeren discipline. Hij leerde Karel meer te studeren en zich in alle omstandigheden waardig en mild te gedragen. Hij gaf hem ook de goede raad liever te luisteren dan te spreken. Dat laatste was immers zijn zwakke punt. Het werd een les voor het leven, want van keizer Karel is bekend dat hij in gezelschap weinig spraakzaam was, maar iedereen vriendelijk aanhoorde en nooit iemand uitschold. Dat scherpte ook zijn observatievermogen, wat later een van zijn sterkste kanten zou worden. Vooral leerde Willem van Croy hem plichtsbef. Karel had een belangrijke taak in deze wereld en daarvoor moest het eigen plezier en voordeel soms wijken. Hij moedigde hem ook aan om zich als een echte ridder te gedragen: moedig, vroom en standvastig, overeenkomstig de idealen van de Orde van het Gulden Vlies.

In dat kader leerde de jonge Karel een boek kennen en waarderen, dat tot aan zijn dood zijn lievelingswerk zou blijven: *Le chevalier délibéré* (De vastbesloten ridder), een verhaal in verzen van Olivier de la Marche (†1502), voormalig kroniekschrijver aan het Bourgondische hof. Het kwam tot stand in 1483, kort na de dramatische dood van Maria van Bourgondië, in een sombere sfeer van rouw en afscheid. Het boek zou in het Nederlands verschijnen onder de titel *Den Camp vander doot*. Karel maakte later zelf een prozavertaling in het Castiliaans, die zijn hoveling Hernando de Alcuña in verzen omzette (*El caballero determinado*). Het verhaal is allegorisch opgevat en vertelt de avontuurlijke tocht van een ridder die ten strijde trekt tegen Ziekte en Ongeval, oorzaken van de dood, maar zelf overwonnen raakt door Ouderdom en zich uiteindelijk laat overhalen door Begrip, een kluizenaar, om rustig de komst van Dood af te wachten. Voor een jongeman als Karel was dat thema hoogst ongewoon, maar niet echt verrassend. Karel was immers erg geboeid door de lotgevalen van zijn voorouders, waarover Willem van Croy hem geregeld vertelde. Soms tijdens slapeloze nachten, want de opvoeder sliep in dezelfde kamer als de jonge prins. Karel

geloofde in een goddelijke voorbestemming van zijn familie, maar leed tegelijkertijd onder het drukkende besef hoe vergankelijk roem en eer in werkelijkheid wel waren. De volgende strofe (130) brengt ons helemaal in de sfeer:

*Mais Viellesse ne peult mentir
Ne mesconter en son pouoir.
Nature ne peult raverdir;
Tel mehain ne se peult garir.
La ne vault charme ne sçavoir
Et n'est riens au monde plus voir
Que l'issue de telz misteres
Est de remplir les cymetieres.*

*Maar Ouderdom kan niet liegen
En zichzelf niet bedriegen.
Natuur doet je niet herleven,
Verlies aan kracht kan niet genezen.
Hier baten kennis noch tovermacht;
Hier is enkel de waarheid van kracht.
En om dat mysterie te onthullen
Zullen we de kerkhoven vullen.*

VROME LESSEN VAN ADRIANUS FLORENSZOOM

Naast Willem van Croy heeft nog een andere leraar een diepe indruk op Karel nagelaten: Adrianus Florenszoon, die later paus zou worden als Adrianus VI. Adrianus was professor theologie in Leuven en een van de leidende gezagsdragers van de universiteit, als landvoogdes Margaretha hem in 1506 tot raadsheer in Mechelen benoemde. Hij was toen 47 jaar oud en viel meteen op door zijn grote bestuurservaring en zijn wijze beslissingen, die er altijd op gericht waren niets op de spits te drijven. Het jaar daarop benoemde de landvoogdes hem bovendien tot leraar van de jonge Karel, waardoor Adrianus stilaan zijn lessen in Leuven vaarwel moest zeggen. Hij leerde Karel de Latijnse grammatica, maar gaf ook religieuze opvoeding, waarbij hij als vanzelf teruggreep naar zijn eigen opleiding. Adrianus was geboren in Utrecht als de zoon van schrijnwerker Florens. Na de lagere school in Utrecht volgde hij les aan de Latijnse school in Zwolle. Hij logeerde daar in een kosthuis van de Broeders van het Gemene Leven, een gemeenschap van fraters die geen eeuwige kloostergeloften aflegden. Zij waren de grootste promotoren van de moderne devotie,

↑ Portret van Adrianus Florenszoon naar een verloren origineel dat Jan van Scorel in 1523 in Rome schilderde. Hij beklemtoonde de spreekwoordelijke soberheid van de nieuwe paus, die overigens nog hetzelfde jaar zou overlijden.

een spirituele beweging die omstreeks 1380 in de IJsselstad Deventer was ontstaan en nadien uitwaaierde over heel de Nederlanden en westelijk Duitsland.

De invloed van de moderne devotie op de toenmalige samenleving is bijzonder groot geweest. *De imitatione Christi* (Over de navolging van Christus), het beroemdste voorbeeld van die spiritualiteit, was in de late middeleeuwen het meest gelezen boek na de Bijbel. De auteur, Thomas a Kempis, overleed in 1472 in Zwolle, toen Adrianus daar les volgde. Behalve Adrianus hebben nog meer invloedrijke religieuze leiders school gelopen in voorposten van de moderne devotie, zoals Erasmus (in Gouda en Deventer), Luther (in Maagdenburg), Calvijn (in Parijs) en zelfs Ignatius van Loyola, de stichter van de jezuiten (eveneens in Parijs). Typisch voor de moderne devotie was het streven naar een betere clerus en naar meer innerlijke en oprechte vroomheid, ondersteund door een dagelijks gewetensonderzoek. De moderne devoot mediteerde graag en veel

over het leven en over de zegeningen van de Verlosser en onderhield een zeer persoonlijke relatie met zijn Schepper. In een tijd dat de kerk beheerst werd door formalisme en rituelen, was dat een nieuw geluid en een verademing, zeker voor de burgers van de nijvere marktstadjes in Holland en aan de IJssel.

De traditionele kerk was in die dagen een hiërarchisch bouwwerk van gezagsdragers, die gretig de inkomsten uit hun beneficië opstrekten, maar hun plichten systematisch ontlieden. In het beste geval lieten ze zich vervangen door mannen zonder veel opleiding, die werkten voor een hongerloon en dikwijls een nevenjob hadden. Om rond te komen waren ze gemakkelijk geneigd om sacramenten tegen betaling toe te dienen. Er waren toen onvoorstelbaar veel geestelijken in het getouw, wel 1 tot 2 procent van de bevolking. Kerkelijke baantjes werden duchtig gecumuleerd en versjacherd, de celibaatsplicht werd weinig onderhouden, zelfs niet in Rome. Bovendien was de laat-middeleeuwse kerk volledig verstarde in haar gebruiken. Wie zondigde, kon zich weer witwassen door biecht en penitentie, mistichtingen, goede werken of aflaten, waarmee zogezegd de uitstaande boete in het vagevuur werd ingekort. Wie pech had in het leven, hoopte op beterschap door bedevaarten en verering van heiligen en hun relieken. Uiteraard allemaal tegen forse betaling. De moderne devotie keerde zich niet frontaal tegen al dergelijke uitwassen, maar reikte een alternatief aan, dat niet enkel geestelijken, maar ook gewone leken konden toepassen in hun dagelijkse leven. Het ligt voor de hand dat de protestanten uit dat arsenaal van individuele vrome praktijken heel wat ideeën hebben geput, maar de moderne devotie heeft zelf nooit aangestuurd op een breuk met de officiële kerk. Ze wilde een binnenkerkelijke hervorming en zo wilden het ook Adrianus en Erasmus.

De moderne devotie was ook en vooral een beweging waarin het schoolwezen meer aanzien kreeg. Het hedendaagse schoolstelsel waarbij kinderen van dezelfde leeftijd samen in dezelfde klas zitten, is een uitvinding van de Broeders van het Gemene Leven. De scholen van de moderne devotie gaven ook religieuze opvoeding, vooral op zon- en feestdagen. Die bestond meestal uit een gemoedelijke preek (*collatio*), waarbij de leraar eerst een Bijbelfragment in de volkstaal voorlas en daarna de leerlingen opriep om zich daaraan te spiegelen voor een beter leven. Dat heeft Adrianus ongetwijfeld ook met Karel gedaan, liever dan dogmatische problemen toe te lichten. Het verklaart de oprechte vroomheid van keizer Karel in zijn persoonlijke leven. In de traditie van de moderne devotie leverde

↑ Karel, koning van Spanje, bidt tot zijn bewaarengel, ca.1516, in Oud Getijdenboek van Karel v. Het boek werd aan de zestienjarige Karel geschonken door zijn tante, Margaretha van Oostenrijk. Op deze miniatuur zien we Karel met een hermelijnen mantel, de ordeketen van het Gulden Vlies en de (Spaanse) koningskroon.

dezelfde Adrianus echter weinig kritiek op de wantoestanden in de kerk, al was hij zich daarvan terdege bewust. Hij werd later een van de eerste pausen die geprobeerd heeft de kerk diepgaand te hervormen.

PROFETISCHE WOORDEN VAN ERASMUS

Een belangrijk leraar van Karel v was ook Erasmus, al hebben beide mannen elkaar niet veel gezien. Erasmus, die door zijn tijdgenoten alom geroemd werd wegens zijn wijsheid en spitse geest, schreef liever traktaten – waarvan Karel er zeker enkele heeft gelezen. Een aantal geestige boeken, die bedoeld waren om het klassieke Latijn onder de knie te krijgen, waren in intellectuele kringen gemeengoed, zoals de *Colloquia* (Samenspraken) of de *Adagia* (Spreekwoorden). Erasmus schreef ook heel wat opvoedkundige werken in een sprankelende stijl en vol rake voorbeelden, zoals het *Enchiridion militis christiani* (Handboek van de christen strijder), waarin hij een brutale krijgsman aanraadt zich wat meer te spiegelen aan Christus' voorbeeld en niet toe te geven aan uiterlijk vertoon en verspilzucht. Speciaal voor Karel schreef Erasmus in 1516 een leerboek voor de christelijke vorst (*Institutio principis christiani*), waarin hij Karel het onderscheid leert tussen een werkelijk vorst, de vader van zijn volk, en een tiran. Hij raadt Karel aan niet te luisteren naar de vleiers, maar te strijden tegen corruptie, belastingsdruk en winzucht. In elk geval moet de vorst oorlog vermijden, die immers vooral ellende brengt over zijn volk. In 1517 zal Erasmus zelfs een speciaal traktaat wijden aan de verschrikkingen van de oorlog, *Querela pacis* (De klacht van de vrede), maar in het leerboek voor Karel kwam het probleem ook al ruim aan bod. De oorlog was volgens Erasmus een afschuwelijk spel, waartoe niet lichtvaardig besloten mocht worden:

Bijvoorbeeld, een jonge prins ontketent een oorlog op een ogenblik van roekeloosheid, zonder te beseffen waaraan hij begint! Die oorlog duurt twintig jaar lang! Wat een onmetelijke zee van rampspoed stroomt over ons heen. Uiteindelijk, als het te laat is, komt hij bij zinnen en zegt: 'Ik heb niet nagedacht.' Bij een andere gelegenheid volgt hij zijn eigen neiging of gaat in op smeekbeden van anderen, en benoemt corrupte ambtenaren die een ordelijk functioneren van de staat ontwrichten. Op de duur ziet hij zijn fout in en zegt: 'Ik heb niet nagedacht.' Dat soort wijsheid is te kostelijk voor de staat, indien ook al de rest tegen dezelfde hoge prijs moet gekocht worden. Vandaar dat de opleiding van de

↑ Portret van Desiderius Erasmus door Hans Holbein de jongere. De schilder maakte in 1523 drie portretten van Erasmus, waarvan dit het grootste en mooiste exemplaar is. Op de snede van het boek lezen we de Griekse tekst: *'Herakleioi Ponoï Erasmi Roterodami'* (De Herculische werken van Erasmus van Rotterdam). Dat was niet helemaal ernstig bedoeld, getuige de licht spottende glimlach van de auteur. Erasmus schonk dit portret in 1524 aan zijn beschermer William Warham, aartsbisschop van Canterbury.

prins op grond van vaste principes en ideeën absolute voorrang moet krijgen, zodat hij zijn kennis kan opdoen uit de theorie en niet uit ervaring. De lange ervaring, die de jeugd ontbreekt, zal hem verstrekt worden door advies van oudere mannen.

Erasmus geloofde in de monarchie als de beste van alle staatsvormen, maar wegens het gevaar van tirannie, moest de monarchie getemperd worden. In zijn ogen bekleedde de vorst een dienend ambt, met een door de onderdanen verleende en gecontroleerde macht. Erasmus was dus zeker

gewonnen voor enige vorm van volksvertegenwoordiging, zoals die in de praktijk van de Nederlanden ook bestond. Enkele passages uit zijn werk illustreren dat zeer duidelijk:

Zelfs indien er geen vorst zou zijn, zou er nog steeds een Staat zijn. Maar een vorst zonder Staat kan niet bestaan. (...) Het recht over mensen is niet gelijk aan dat over vee. Een goed deel van het gezag bestaat immers uit de instemming door het volk, waar de oorsprong van koningen te vinden is.

Dat waren profetische woorden, want veel later zouden de Verenigde Provinciën zich immers afscheuren wegens de 'tirannie' van de koning. In de traditie van de moderne devotie heeft Erasmus, net als Adrianus, geijverd voor meer innerlijke vroomheid. Als christelijk humanist heeft hij bovendien gepleit voor een terugkeer naar de bronnen, niet enkel de klassieke teksten, maar ook de Bijbel, die hij als filoloog bestudeerde en uiteindelijk vanuit de Griekse grondtekst opnieuw vertaalde naar het Latijn (*Novum instrumentum*, 1516). Luther zou later die uitgave gebruiken voor een vertaling naar het Duits. Al gauw kreeg Erasmus het verwijt dat hij het ei had gelegd dat door Luther werd uitgedroogd. De meeste van Erasmus' werken zouden vroeg of laat eindigen op de *Index* of de lijst van verboden boeken.

DE SPAANSE ERFENIS

MEERDERJARIGHEID

Reeds lange tijd wachtte Willem van Croy om de macht naar zich toe te trekken. Hij werd des te ongeduldiger naarmate de landvoogdes meer aanstuurde op een anti-Franse politiek. De noordelijke Nederlanden kreunden nog steeds onder de invallen van Gelderse troepen, betaald door Frankrijk, en Margaretha zocht hopeloos naar een uitweg. Ze bood de jonge Isabella – toen negen jaar – aan als bruid voor Karel van Egmond, maar Maximiliaan wilde er niet van weten. Uiteindelijk zocht ze steun bij Engeland en weldra ook bij Ferdinand van Aragon. In april 1513 slaagde ze erin een verbond te sluiten tussen de beide grootvaders van Karel, Maximiliaan van Oostenrijk en Ferdinand van Aragon, samen met de jonge Engelse koning Hendrik VIII, die sinds 1509 was aangetreden. Maximiliaan kwam daarvoor persoonlijk uit het verre Oostenrijk en behaalde samen met Engelse troepen een overwinning op de Fransen

↑ Dit perkamenten wapenboek van de Orde van het Gulden Vlies bevat de blazoenen van de ridders vanaf het eerste kapittel in Brugge (1430) tot het twintigste kapittel in Doornik (1531). Elke reeks blazoenen wordt voorafgegaan door een afbeelding van het hoofd van de orde met zijn wapen. Hier zien we Karel V in een rode ceremoniemantel met hermelijnen voering, met rechts het keizerlijk wapen en Karels devies *Plus Oultré*.

bij Guinegate, waarna ook Terwaan en Doornik werden veroverd. Na die overwinning werd de verloving van Karel met Maria Tudor, de zus van Hendrik VIII, opnieuw bezegeld. Maar lang zou dit verbond niet standhouden, want al het volgende jaar trouwde dezelfde Maria met de bejaarde Franse koning Lodewijk XII, die overigens enkele maanden later zelf overleed. Ondertussen maakte Margaretha een fatale fout, die haar duur te staan zou komen.

Op verzoek van Ferdinand van Aragon liet de landvoogdes in 1514 een Castiliaanse onruststoker in de Nederlanden, Juan Manuel de la Cerda, arresteren en in de gevangenis van Vilvoorde werpen. Juan was echter ridder van het Gulden Vlies en mocht volgens de regels van dit genootschap enkel door zijn gelijken geoordeeld worden. Het regende protesten en Margaretha kreeg zelfs een delegatie van de Orde van het Gulden Vlies op bezoek, uit-

gerekend onder leiding van haar eigen neef Karel. Het was nu voor iedereen zonneklaar dat de kroonprins het beleid van zijn eigen tante afkeurde. Per slot van rekening moest de landvoogdes op bevel van haar vader de gevangene weer vrijlaten. Die vernedering, die duidelijk aangestookt was door Willem van Croy, betekende voor Margaretha een zware klap. Maximiliaan keerde haar de rug toe en nam als pater familias in snel tempo een reeks verregaande beslissingen voor zijn kleinkinderen: Isabella zou trouwen met de Deense koning Christiaan II, Maria zou trouwen met de koning van Hongarije en Karel zou zo spoedig mogelijk meerderjarig verklaard worden. Eleonora, het oudste kleinkind, hield hij nog achter de hand. De rol van Margaretha als landvoogdes was voorlopig uitgespeeld.

Op 15 januari 1515 werd Karel in het hertogelijke paleis op de Coudenberg in Brussel officieel meerderjarig verklaard, waarna hij als prins van de Nederlanden zijn Blijde Inkomsten in diverse steden kon beginnen. Zijn vaste stek werd voortaan het paleis in Brussel, waar voor hem en zijn oudste zus Eleonora aparte vleugels werden ingericht. Het beleid werd voortaan gestuurd door een driemanschap met Willem van Croy als landvoogd, Jan Le Sauvage als kanselier en Adrianus Florenszoon als raadsheer en diplomaat. Die laatste kreeg de delicate opdracht om naar Span-

je te reizen en Karels grootvader, Ferdinand van Aragon, te overtuigen zijn testament uit 1512 te wijzigen. Daarin had hij immers niet Karel, maar diens jongere broer Ferdinand tot erfgenaam van Spanje uitgeroepen. Adrianus slaagde in zijn diplomatieke opdracht en wel net op tijd, want in januari 1516 overleed Ferdinand van Aragon en werd Karel de enige erfgenaam.

De herdenkingsdienst voor Karels grootvader, in maart 1516, was van een overweldigende pracht. Er liepen in de stoet behalve tweeduizend fakkeldragers en talloze wapendragers ook mannen met verentooi, als herinnering aan de overwonnen indianen in Amerika. Tijdens de machtsoverdracht in de Sint-Goedelekerk legde Karel zijn rouwgewaad af en ontving van de bisschop van Badajoz een gewijde degen, die hij onder luid gejuich door de lucht kliefde. Het hof in Brussel was euforisch. Eindelijk was de langverwachte vereniging van het Bourgondische met het Spaanse rijk werkelijkheid geworden. Karel regeerde voortaan over de Nederlanden en Franche-Comté, over Spanje, met Granada en Navarra, over grote delen van Italië die bij Aragon behoorden en over de Nieuwe Wereld. Zoveel macht in één hand was in tijden niet vertoond. En dat was nog maar het begin, want Karel was bovendien de toekomstige erfgenaam van de Habsburgse bezittingen in Oostenrijk.

PLUS ULTRA

In de zomer van 1516 werd in Brussel een kapittel van het Gulden Vlies gehouden, waarbij het aantal ridders werd opgedreven van dertig naar vijftig. Een van de nieuwe ridders was Karels eigen broer, Ferdinand, die toen nog in Spanje verbleef. Bij die gelegenheid onthulde Karel ook een eigen devies, het bekende *Plus Oultre* (Nog verder) of in Latijnse vertaling *Plus Ultra*. De betekenis ervan was duidelijk, want bij het devies hoorden ook de twee zuilen van Hercules, die traditioneel gesitueerd werden in de Straat van Gibraltar. In de geest van de oudheid werden de zuilen gezien als het eindpunt van de bewoonde wereld, maar sinds de ontdekking van Amerika was de Straat van Gibraltar een beginpunt geworden van kolonisatie. Volgens Karel lag de lotsbestemming van Spanje dan ook voorbij de zuilen, vandaar het devies *Plus Ultra*. Het was de Milanese humanist Luigi Marliano, geneesheer aan het hof van Karel v, die het devies had verzonnen en het tijdens het kapittel toelichtte. Hij maakte van de gelegenheid gebruik om de roeping van Karel in felle kleuren te

↑ Titelblad uit *La Magnifique et somptueuse pompe funèbre* of het relaas van de uitvaartplechtigheid van keizer Karel in Brussel op 29 december 1558, uitgegeven door Christoffel Plantijn in 1559. Op deze prent zien we, behalve het devies *Plus Oultre*, ook de twee zuilen van Hercules, die volgens de Griekse mythologie geplant stonden in de Straat van Gibraltar. Ze stonden symbool voor het einde van de wereld en droegen het opschrift *Non plus ultra* (niet verder). Keizer Karel maakte daarvan *Plus ultra* (verder), want sinds de ontdekking van Amerika vormden de zuilen de poort naar de Nieuwe Wereld.

schilderen: zoals er één God is in de hemel, één zon aan het firmament en één maan in de nacht, zo moest er ook één heerser zijn op aarde.

Karels andere grootvader, Maximiliaan, was het daar helemaal mee eens. In Oostenrijk stond reeds op verschillende gebouwen de mysterieuze klinkercombinatie AEIOU, wat meestal wordt uitgelegd als *'Austria Est Imperare Orbi Universo'* ('Het is aan Oostenrijk om te heersen over de hele wereld') of in het Duits *'Alle Erdreich Ist Oesterreich Untertan'*. Keizer Maximiliaan was een onverbeterlijke dweper, die de rol van de Habsburgse dynastie groter zag dan wie dan ook. Hij liet ook talloze genealogische overzichten maken die stevast teruggingen tot de antieke halfgod Hercules, wat ongetwijfeld heeft meegespeeld om uitgerkend de zuilen van Hercules in Karels devies te verwerken. Weldra deed Mercurino di Gattinara, raadsheer van Margaretha van Oostenrijk, er nog een schep bovenop. In 1516 trok hij zich terug in het kartuizerklooster van Scheut bij Brussel en zette een politiek programma op papier, dat hij voorstelde als een droom voor een betere toekomst van de mensheid. 'De wereld is een vat vol problemen', zo schreef hij, 'maar die zijn hoofdzakelijk terug te voeren tot de veelheid van vorstendommen. In de geest van de Apocalyps (de Openbaring van Johannes) zal God een prins uitsturen die het herstel en de eenmaking van de wereld op zich neemt. Hij zal de kerk zuiveren, een naakt en dierlijk volk tot het ware geloof leiden en uiteindelijk ook de Turken overwinnen.' Toen Karel in 1517 naar Spanje vertrok, gaf Gattinara hem de tekst mee. Karel heeft die zeker en vast gelezen, want hij benoemde de man later tot zijn grootkanselier of de machtigste man van het Habsburgse rijk.

Wat moest een jongeman met zoveel hooggespannen verwachtingen aanvangen? Iedereen projecteerde zijn dromen op deze prins, die blijkbaar onder een gunstig gesternte was geboren, maar er allesbehalve uitzag als een toekomstige heerser. De Venetiaanse ambassadeur, die hem tijdens een onderhoud in 1515 had gesproken, schreef: 'De aartshertog is middelmatig van gestalte, graatmager, bleek en met een uitgesproken melancholische uitdrukking. Voortdurend houdt hij zijn mond afgezakt en halfgeopend. De ogen, die ook al afzakken, lijken eerder aan hem vastgehecht dan tot hemzelf te behoren. Zijn geneesheren verklaren dat hij een zwak gestel heeft en dat ziet er ook zo naar uit.' De Italiaanse-Spaanse kroniekschrijver Pedro Martyr typeerde Karel in die jaren als 'een jongen van zes-tien jaar, maar met de ernst van een grijsaard'. Het lijkt geen twijfel dat de enorme verwachtingen zwaar wogen op de jonge Karel en dat hij zich eenzaam en verlaten voelde.

Ondertussen was hij echter ook gestaald door de lessen van Willem van Croy, Adrianus Florenszoon en Erasmus en werd hij stilaan immuun voor de lof die hem voortdurend door hovelingen werd toegezwaaid. De verheven ambities en verwachtingen van zijn omgeving betrok hij niet zozeer op zichzelf dan wel op de Habsburgse dynastie, die inderdaad een grootscheepse taak had in deze wereld. Daarvoor zouden volkeren en steden, met hun uiteenlopende talen, voorrechten en opinies, vroeg of laat moeten plooiën.

HET LOT VAN DE ZUSSEN

Ook de zussen van Karel vielen ten offer aan de Habsburgse dwangbuis. Dynastieke huwelijken hadden immers weinig met liefde en genegenheid te maken, maar moesten de macht en invloed van het huis bevestigen en uitbreiden. Pijnlijk was het verhaal van Eleonora, de oudste zus van Karel, die in 1516 achttien jaar werd en verliefd raakte op Frederik van de Palts, toen 33 jaar. Deze Frederik was grootgebracht aan het hof van Filips de Schone en kende Eleonora dus van jongs af aan. Hij was bovendien een beruchte toernooiheld en deed de harten van vele dames sneller slaan. Voor Eleonora was hij echter geen partij, want hij was maar de vierde zoon van de paltsgraaf aan de Rijn. Dat hij later toch zelf paltsgraaf en dus keurvorst van Duitsland zou worden als Frederik II (vanaf 1544), kon niemand toen voorzien. De Habsburgers wilden Eleonora tot koningin verheffen en dus werd de affaire met Frederik in de kiem gesmoord. Een eredame van Eleonora verklapte Karel dat de geliefden minnebriefjes uitwisselden en Karel wist er eentje te pakken te krijgen, waarin Frederik aan Eleonora eeuwige liefde beloofde. Daarmee was voor Karel de maat vol. De twee geliefden moesten publiek verklaren dat ze geen geheim huwelijk hadden gesloten en elkaar nooit meer zouden opzoeken. Daarna werd Frederik uit Brussel weggestuurd. De ongelukkige Eleonora schikte zich in het besluit van haar broer, die haar weldra beloofde aan koning Emanuel van Portugal, al was die ondertussen

→ Dit portret van Eleonora van Habsburg, de oudste zus van Karel V, werd geschilderd door Jan Gossaert (alias Mabuse) in 1516. Eleonora was toen zeventien jaar en hevig verliefd op Frederik, een zoon van de paltsgraaf. Haar broer maakte echter korte metten met dit avontuur en bestemde Eleonora als koningin van Portugal. Ze zou weldra met Karel naar het zuiden afreizen en trouwde met de bijna vijftigjarige Emanuel I van Portugal.

↑ Portret van Isabella van Habsburg (1501-1526) door een onbekende schilder, bewaard in het stadsmuseum van Gent. Karel V bestemde deze jongere zuster als bruid voor de ambitieuze en wispelturige koning Christiaan II van Denemarken. Het huwelijk was erg ongelukkig, niet enkel omdat Christiaan er een vaste minnares op nahield, maar ook omdat het echtpaar wegens een opstand in Denemarken moest ontvluchten. Isabella overleed op jonge leeftijd en werd begraven in de Sint-Pietersabdij van Gent.

→ Portret van Maria van Hongarije (1505-1558) door Hans Maler zu Schwaz in 1520. Maria was toen veertien jaar en woonde in Innsbruck, waar ze werd voorbereid op haar toekomstige rol als koningin. Ze trouwde in 1522 met Lodewijk Jagiello, de erfprins van Bohemen en Hongarije, maar die sneuvelde reeds in 1526 tijdens een fatale veldslag tegen de Turken. Maria zou nooit meer hertrouwen, maar ze werd later wel landvoogdes van de Nederlanden.

bijna vijftig jaar, twee keer weduwnaar en vader van vele kinderen. Nog sterker, de beide overleden echtgenotes van Emanuel waren tantes van Eleonora, namelijk zussen van haar eigen moeder, Johanna de Waanzinnige. Om zeker te spelen, zou Karel zijn zus persoonlijk begeleiden tot bij de beloofde bruidegom.

Dezelfde Eleonora was eerder al gevraagd door de koning van Denemarken en Noorwegen, Christiaan II, maar die kreeg het jongere zusje tot bruid. Isabella trouwde in 1515. Zij was veertien jaar en haar man 34. Hun eerste kind werd al een jaar later geboren en er zouden er nog meerdere volgen, van wie slechts twee meisjes, Dorothea en Christina, de volwassen leeftijd bereikten. Christiaan II was een ontwikkelde, maar ijdele man, die opviel door zijn rosse haren en volle baard. Hij had ook een maitresse van Hollandse komaf, Duveke, die hij na zijn huwelijk weigerde weg te sturen, zodat de sfeer aan het Deense hof verziekte. Bovendien had de moeder van Duveke, Siegbrit Willems, een grote invloed op de koning, ook op politiek gebied. Zij had een hartsgrondige afkeer van de hogere standen en stimuleerde Christiaan II om meer zorg te besteden aan de boeren en stedelingen. Toen Duveke in 1517 in verdachte omstandigheden overleed, werd de invloed van haar wraakzuchtige moeder nog groter, maar tegelijkertijd verbeterde de relatie van Isabella met haar man. Ze volgde hem voortaan slaafs in al zijn ongelukkige ondernemingen.

Met de hulp van haar bruidsschat veroverde Christiaan II in 1520 het naburige Zweden, maar liet tijdens de kroningsfeesten meer dan tachtig weerspannige hoge ambtenaren en edellieden ombrengen. Sindsdien stond hij in Zweden bekend als een gewetenloze tiran, de 'Nero van het Noorden'. Christiaan II voerde in zijn landen een reeks hervormingen door naar het voorbeeld van de Nederlanden, doorgaans ten nadele van de hogere standen. Uiteindelijk leidde dat tot een opstand, een overhaaste vlucht van Christiaan II naar de Nederlanden en een beschamende bedeltocht om financiële hulp langs de Europese vorstenhoven. In Duitsland leerde de Deense koning Luther persoonlijk kennen en vatte een grote sympathie op voor diens ketterse leer. Om die reden keerden de Habsburgers zich van hem af en leefde het gezin lange tijd beneden zijn stand in het kleine Lier. Daar werd Isabella in de loop van 1525 ernstig ziek. Tijdens een uitstap naar het kasteel van Zwijnaarde zou ze op 19 januari 1526 overlijden. Ze was maar 24 jaar oud. Op haar graf in de Sint-Pietersabdij in Gent werd in het Latijn een klaagzang gegraveerd, opgesteld door haar trouwe raadsman, Cornelis de Schepper (Scepperus).

*Hier onder deze steen rust mijn koud gebeente, met rouw-
kieren omhuld, door iedereen betreurd. Ik ben keizer
Karels zuster. (...) Nog kort geleden heerste ik over drie ko-
ninkrijken. Wilt ge mijn gestalte kennen? Mijn echtgenoot
die ik vijf kinderen baarde, vond er zijn behagen in. Wilt
ge mijn leven kennen? Met treuren en weeklagen heb ik het
doorgebracht. (...) Menig droeve nacht heb ik doorgewaakt
en wanneer ik het meest overstelpt van weemoed was, dacht
ik dit te moeten doormaken vanwege de huwelijksvrouw, die
ik mijn hartelijk beminde man gezworen had.*

Al even dramatisch was het lot van Maria, die in 1514 be-
loofd was aan Lodewijk (Lajos) Jagiello, de erfprins van
Bohemen en Hongarije. Op dat ogenblik was Maria acht
en Lodewijk amper zeven jaar. Een jaar later trouwden
ze niettemin in de Stefansdom in Wenen. Tegelijkertijd
trouwde Lodewijks zuster Anna, net twaalf jaar gewor-
den, met Maria's broer Ferdinand, die toen nog in Spanje
verbleef. Keizer Maximiliaan vertegenwoordigde zijn af-
wezige kleinzoon. Dit dubbelhuwelijk was voor de keizer
van uitzonderlijk belang om de Habsburgse aanspraken
op Bohemen en Hongarije te bevestigen en dus ging het
gepaard met grootscheepse feestelijkheden, waarbij een le-
ger van kunstenaars en handwerkslieden werd ingezet. De
geniale Albrecht Dürer was een van hen. Maximiliaan wist
bovendien de Hongaarse koning Wladislav ervan te over-
tuigen om zijn dochter Anna in Oostenrijk achter te laten,
waar ze samen met Maria zou opgroeien in de Hofburch
van Innsbruck. De meisjes kregen een gezamenlijke hof-
houding, leerden Duits en Latijn, dansen en jagen. Toen in
1516 de Hongaarse koning overleed, volgde de jonge Lode-
wijk hem op, maar het zou nog duren tot begin 1522 eer hij
– deze keer voorgoed – in Buda met Maria zou trouwen.
Ze waren toen vijftien en zestien jaar oud en konden het
goed met elkaar vinden.

Maria werd gekroond tot koningin van Hongarije
(in Székesfehérvár) en van Bohemen (in Praag), maar de
Hongaarse en Boheemse edelen waren niet opgezet met
dit Habsburgse huwelijk en toonden zich erg vijandig te-
genover Maria. Ze beschuldigden haar van lichtzinnig-
heid en verspilzucht en begrepen ook niet waarom een
vrouw voortdurend op jacht moest gaan. De jacht was
voor Maria een ware passie, die ze een leven lang zou
koesteren. Erger was de Turkse dreiging onder leiding
van sultan Süleyman I de Grote, die in 1521 reeds de stad
Belgrado had ingenomen en vijf jaar later oprukte naar
Hongarije. Lodewijk nam de leiding over een leger van
vijfentwintigduizend Hongaren, maar hij werd op 29 au-

gustus 1526 bij Mohács verpletterend verslagen door een
Turkse overmacht van wel zeventigduizend manschap-
pen. De twintigjarige Lodewijk sneuvelde en liet Maria
als treurende weduwe achter. Ze zou nooit meer hertrou-
wen, maar voor haar was nog een grote toekomst wegge-
legd als landvoogdes van de Nederlanden.

OP WEG NAAR SPANJE

Met het oog op de geplande reis naar Spanje heerste in
Karels regering een koortsachtige activiteit om alle no-
dige voorbereidingen te treffen. Karels afgevaardigde in
Spanje, zijn geestelijke leidsman Adrianus Florenszoon,
werd overladen met hoge functies om het nodige tegen-
wicht te vormen tegen de regent van Castilië, de tachtig-
jarige kardinaal Cisneros, tevens aartsbisschop van To-
ledo en grootinquisiteur van Castilië. Met de hulp van
Karels zaakgelastigde in Rome, Willem van Enckenvoirt,
werd Adrianus achtereenvolgens benoemd tot bisschop
van Tortosa, grootinquisiteur van Aragon en ten slotte
tot kardinaal. Adrianus en Cisneros konden overigens
goed met elkaar overweg, want de Spaanse kardinaal was
een groot Bijbelkenner en had in 1508 zelf een toonaan-
gevende universiteit opgericht in Alcalá de Henares, na-
bij Madrid. Tot de komst van Karel naar Spanje traden
beide mannen samen op als regenten van Spanje: Adria-
nus hield zich vooral bezig met spirituele zaken, Cisneros
vooral met de alledaagse politiek.

Om tijdens de reis naar Spanje de nodige rugdekking
te hebben, moest Karel tot elke prijs de vrede met Frank-
rijk bewaren. Daar was in 1515 een nieuwe koning aan-
getreden: de twintigjarige Frans I, een hoogst galante en
kunstminnende vorst, die weldra zou uitgroeien tot de
gevaarlijkste tegenstander van de Habsburgse macht. On-
der impuls van Willem van Croy, de altijd Fransgezinde
regeringsleider van Karel, werden een reeks akkoorden
met Frankrijk ondertekend, waarbij natuurlijk ook weer
huwelijksafspraken werden gemaakt. Karel was eerder al
verloofd geweest met Claudia, de oudste dochter van de
overleden Franse koning Lodewijk XII, maar ondertus-
sen was Frans I zelf met haar getrouwd. Dus werd gekozen
voor de jongste dochter van de overleden koning, Renata
(Renée). In 1516 werd toch weer voor een andere bruid ge-
kozen: Louise, de pas geboren dochter van Frans I, die he-
laas niet lang in leven zou blijven. Voorlopig was dat voor
Karel een voldoende waarborg om de Nederlanden te kun-
nen verlaten.

Op 16 juni 1517 nam Karel in Gent afscheid van de Staten-Generaal, die zopas een bijdrage van achthonderd-duizend goudgulden hadden gestemd voor de reiskosten. Een dankbare Karel verklaarde nadrukkelijk dat zijn hart altijd bij de Nederlanden zou blijven en dat zijn onderdanen in die landen hem het meest dierbaar waren. Op 8 september voer de koninklijke vloot met Karel en Eleonora de haven van Vlissingen uit en landde na een bewogen reis op 19 oktober op de woeste kust van Asturië. De oude kardinaal Cisneros reisde Karel alvast tegemoet, maar hij zou hem niet meer ontmoeten. Hij overleed onderweg in een klooster bij Valladolid. Karel volgde een ongebruikelijke weg door onherbergzaam gebied, omdat hij eerst een dure plicht wilde vervullen. Hij begaf zich, samen met Eleonora, naar de burcht van Tordesillas, waar zijn moeder al acht jaar was opgesloten. Hij deed het niet in een emotionele opwelling. Johanna was immers nog altijd de wettige koningin en zonder haar toestemming kon Karel niet regeren. In het vooruitzicht van zijn komst had kardinaal Cisneros ervoor gezorgd dat de onmenselijke situatie van Johanna aanzienlijk verbeterde. Tot dan toe zat ze opgesloten in een duistere kamer zonder ramen en was ze overgeleverd aan een sombere, kloosterlijke tucht, waarbij zweepslagen haar

↑ Johanna de Waanzinnige met haar jongste dochter Catharina in het kasteel van Tordesillas, geschilderd door Francisco Pradilla y Ortiz in 1906. De opsluiting van de waanzinnig verklaarde Johanna in Tordesillas was een geliefkoosd thema van deze romantische historieschilder. Hij laat zijn verbeelding wel de vrije loop, want in de achtergrond zien we de lijkst van haar echtgenoot, die in werkelijkheid begraven lag in het nabije klooster. Johanna zit ook voor het open raam, terwijl ze in werkelijkheid meestal in een gesloten ruimte werd ondergebracht en dat voor haar eigen veiligheid. Wel staat vast dat ze voortdurend onder bewaking leefde, zoals in het schilderij wordt afgebeeld. Hier kwamen Karel V en Eleonora hun moeder groeten in 1517 en probeerden tevergeefs hun jongste zusje uit deze naargeestige omgeving weg te halen.

↑ Gravure van Ferdinand I (1503-1564) door Nicolaes de Clerck, 17de eeuw. Ferdinand wordt hier afgebeeld als keizer, dus na het aftreden van zijn broer Karel in 1555. Ferdinand werd 61 jaar, niet veel ouder dan Karel, die overleed op 58-jarige leeftijd. Hij was even katholiek van inborst, maar trad toch veel gematigder op, omdat hij de protestanten nodig had in zijn strijd tegen de Turken. Onder zijn voorzitterschap werd in 1555 op de Rijksdag van Augsburg een *modus vivendi* gevonden, waardoor de religievrede in Duitsland gedurende meer dan een halve eeuw zou standhouden. Ferdinand I trouwde met Anna van Bohemen en uit dit huwelijk werden niet minder dan vijftien kinderen geboren.

hardnekkigheid (om niet te eten, zich te wassen of aan te kleden) moesten breken. Na een scheiding van twaalf jaar zouden Karel en Eleonora eindelijk hun moeder weer omarmen. Nog dezelfde avond wist Willem van Croy aan de geëmotioneerde Johanna de goedkeuring te ontzutselen dat Karel in haar plaats mocht regeren. Vanaf dat ogenblik stond niets meer de Blijde Intocht van Karel in de weg.

BLIJDE INTOCHT

Karel begaf zich naar Valladolid en maakte onderweg kennis met zijn veertienjarige broer Ferdinand, die hij nog nooit had gezien. De ontmoeting was erg hartelijk en Karel betuigde Ferdinand de hoogste eer door hem de ordeketen van het Gulden Vlies om de hals te hangen. Lang zouden ze niet bij elkaar blijven, want toen bleek dat hij overal met veel enthousiasme werd toegejuicht als de ware heerser van Spanje, maakte Willem van Croy korte metten met de verbroedering en stuurde Ferdinand naar de Nederlanden. Hij vertrok in de lente van 1518 in gezelschap van Vlaamse en Spaanse ridders en zou de volgende jaren 'heropgevoed' worden door Margaretha van Oostenrijk in Mechelen. De trotse Castilianen lustten alvast hun nieuwe koning niet, die niet eens Spaans kon spreken. Ze ergerden zich mateloos aan het gedrag van de *Flamencos*, met hun uitbundige levensstijl, hun tergende hooghartigheid en hun onbeheerste hebzucht. Vooral de opvolging van de grote Cisneros als aartsbisschop van Toledo door Willem van Croy, een zeventienjarig neefje van de regeringsleider, zette veel kwaad bloed. Maar dat was maar het topje van de ijsberg, want tal van hoge ambten, waardigheden en rijke prebenden vielen in de begerige handen van de gehate noorderlingen. Sinds de komst van Filips de Schone in 1506, toen het ook al klachten tegen de *Flamencos* regende, hadden de Vlamingen blijkbaar niets geleerd.

In Valladolid huldigden de Cortes van Castilië Karel als de nieuwe koning, maar wel onder allerlei voorwaarden. Koningin Johanna moest een waardige behandeling krijgen, Karel moest Spaans leren en zo spoedig mogelijk trouwen, maar vooral moesten aan zijn hof voortaan Spanjaarden de dienst uitmaken. Karel beloofde het schoorvoetend en vertrok opnieuw naar zijn moeder in Tordesillas, waar hij de nodige maatregelen nam voor de toekomst. Hij toonde zich vooral bekommerd om zijn elfjarige zusje Catharina, die in zijn ogen niet langer in die naargeestige burcht kon blijven. Hij liet haar 's nachts uit haar bed weghalen en overbrengen naar Valladolid. Daarop reageerde

Johanna zo heftig – ze weigerde nog te eten of te slapen en liep dagenlang huilend door de burcht – dat het kind haar voorlopig werd teruggegeven. Catharina kreeg wel het gezelschap van de jonge page Francisco de Borja, die later erg beroemd zou worden als generaal van de jezuïetenorde. Hij werd in 1671 zelfs heilig verklaard. Voor Eleonora nam het hofleven in Spanje ondertussen een einde. Ze werd naar Lissabon overgebracht en trouwde met de oude koning Emanuel van Portugal, aan wie ze nog twee kinderen zou schenken: Karel en Maria. Karel zou niet lang leven en Maria zou bekend blijven als *'La Abondonada'*, omdat haar vader enkele maanden na haar geboorte stierf en Karel haar moeder terugriep voor een nieuw huwelijk. Tot meerdere eer en glorie van Habsburg.

In Valladolid leerde Karel ook Germaine de Foix kennen, de weduwe van zijn grootvader, Ferdinand van Aragon. Na de dood van Isabella van Castilië in 1504 was Ferdinand inderdaad hertrouwd, in de hoop op nieuwe kinderen aan wie hij Aragon kon nalaten, tegen de aanspraken van de Vlamingen in. Het is hem niet gelukt, want een zoon, geboren in 1509, zou al gauw overlijden. Germaine de Foix was behalve jong en mooi ook een nazaat van de vorsten van Navarra en dat gaf Ferdinand het voorwendsel om het zuiden van dat vorstendom in 1512 te veroveren. Ferdinand was erg aan haar gehecht, want in zijn testament vroeg hij Karel met nadruk haar financieel te ondersteunen. Toen Karel kennismakte met Germaine de Foix was ze een van de weinige dames in Spanje die Frans kon praten en dat schiep meteen een band. Ze was toen 29 jaar en blijkbaar nog steeds bekoorlijk, want Karel begon met haar een vurige relatie, waaruit een dochter werd geboren. Deze zaak werd door het hof zorgvuldig toegedekt, omdat het volgens de begrippen van die tijd ging om een incestueuze relatie. Karel kon het kind dus onmogelijk erkennen. Daarom arrangeerde hij in Barcelona voor de moeder een huwelijk met Johan van Brandenburg-Ansbach, ridder in de Orde van het Gulden Vlies. Hij verhieft het echtpaar in 1523 tot vicekoningen van Valencia. De onwettige dochter werd opgevoed aan het Castiliaanse hof en werd later zelfs eredame van de keizerin. Toen Germaine de Foix in 1538 overleed, liet zij bij testament een kostbaar parelsnoer na aan 'Isabella van Castilië, de dochter van zijne majesteit de keizer'.

↑ Afbeelding van de dode Maximiliaan I († 1519) door een onbekende schilder met initialen A.A., waarvan heel wat kopieën werden gemaakt. Maximiliaan overleed op 12 januari 1519 in de burcht van Wels, toen hij onderweg was van Innsbruck naar Linz. Hij leed al een tijdje aan darmkanker. Hij zou nog zelf zijn lijkkleed aantrekken en beval dat men hem na zijn dood zou geselen, zijn haar afscheren en alle tanden zou trekken, om hem vervolgens zonder balseming in een lijkkak te naaien. Zijn deemoedigheid wekte grote bewondering, reden waarom er van hem een ontluisterend portret werd gemaakt.

VERKIEZING TOT ROOMS-KONING

Karels Habsburgse grootvader Maximiliaan werd oud en wilde nog voor zijn dood de opvolging regelen in de Duitse gebieden, waarvan hij rooms-koning en ‘verkozen keizer’ was. Een officiële keizerskroning door de paus was hem immers nooit gegund geweest. De verkiezing van een rooms-koning gebeurde in Duitsland traditioneel door zeven keurvorsten: drie geestelijke (de prinsbisschoppen van Mainz, Trier en Keulen) en vier wereldlijke (de koning van Bohemen, de hertog van Saksen, de paltsgraaf aan de Rijn en de markgraaf van Brandenburg). De strijd om de koningskroon barstte los in 1517, toen Frans I zich kandidaat stelde. De Franse koning had twee jaar daarvoor het hertogdom Milaan veroverd na een schitterende zege tegen Zwitserse huurotroepen in de slag bij Marignano. Milaan maakte toen nog deel uit van het Duitse Rijk en dus mocht Frans I meedingen naar de Duitse kroon. Hij begon met grof geld keurvorsten om te kopen, waartegenover Maximiliaan slechts de eer en de grootsheid van het huis Habsburg kon stellen. Geld was immers niet zijn sterkste punt. Gelukkig sprong zijn dochter, Margaretha van Oostenrijk, in de bres en stuurde haar trouwe raadgevers naar Duitsland om de keurvorsten te bewerken en gouden bergen te beloven. Ze wist ook de Fuggers, de steenrijke bankiersfamilie in Augsburg, te overhalen massaal veel geld te lenen voor de nodige steekpenningen. De keurvorsten bleken echter buitengewoon inhelig. Zo veranderde de prinsbischop van Mainz wel vijfmaal van kamp en streek telkens forse bedragen op. Uiteindelijk zou de verkiezing aan de Habsburgers bijna een miljoen gulden kosten, waarvan de helft aan de keurvorsten en hun ambtenaren.

Toen keizer Maximiliaan in januari 1519 overleed, kwam de strijd om de gunst van de keurvorsten in de laatste rechte lijn. Sommige bleven onbeslist, omdat ze een Spaanse vorst op de Duitse troon niet zagen zitten. Margaretha stelde daarom voor Karels broer Ferdinand naar voren te schuiven of desnoods een van de keurvorsten, zolang Frans I maar buitenspel bleef. Karel was echter onverzettelijk en wilde de hele erfenis van zijn voorvaders alleen bezitten. Zijn roeping als universeel monarch ter verdediging van het geloof, zoals door zijn extatische raadsheren voorgespiegeld, was daar zeker niet vreemd aan. Al liet Karel aan zijn broer persoonlijk wel weten dat hij bereid was tot een latere opdeling van de reusachtige erfenis. Tot veler verbazing steunde paus Leo X de Franse koning. Dat deed hij vooral omdat hij de toenemende macht van Karel in Italië vreesde, zowel in het noorden,

dat nog tot het Duitse Rijk behoorde, als in het zuiden, waar Aragon heerste over Napels en Sicilië. Dat was geen verstandige zet, want de paus was sedert de opkomst van Luther minder dan ooit geliefd in Duitsland. De feitelijke verkiezing vond plaats in Frankfurt op 28 juni 1519. Toen de uitslag bekend raakte, luidden de stormklokken, bliezen de hoornblazers op hun trompetten en hief het kerkorgel het ‘Te Deum laudamus’ aan. Karel was met eenparigheid tot rooms-koning verkozen.

Tijdens al die spannende gebeurtenissen in Duitsland verbleef Karel in Spanje. Na Valladolid had het hof zich eerst verplaatst naar Zaragossa, waar Karel de eed aflegde op de eeuwenoude voorrechten van Aragon, daarna naar Barcelona, de hoofdstad van Catalonië. Daar vernam Karel het overlijden van keizer Maximiliaan. Dat veroorzaakte de nodige opwindings, want de Spanjaarden hadden hun koning liever alleen voor zichzelf, maar Karel suste hen door in Barcelona een kapittel van de Orde van het Gulden Vlies te organiseren. Tijdens dat negentiende kapittel werden acht Castilianen, één Aragonees en één Napolitaan tot nieuwe ridders verkozen. Dat was blijkbaar niet genoeg. Toen in de zomer van 1519 het bericht binnenwaaide dat Karel bovendien tot rooms-koning verkozen was, besefte iedereen dat hij Spanje zou verlaten. Mercurino de Gattinara, die de inmiddels overleden Jan Sauvage (†1518) als grootkanselier had vervangen, zag zijn droom over een universele vorst uitkomen en noemde de nieuwe keizer alvast ‘*Carolus Maximus*’ (‘Karel de Grootste’), dus nóg groter dan de mythische Karel de Grote. De Spanjaarden zagen met lede ogen hoe het hof inderdaad terugkeerde naar Castilië en daar de Cortes onder druk zette om een flinke bijdrage te leveren voor de komende reis. Het verzet was groot, maar uiteindelijk zouden de Cortes instemmen met een bedde van 400.000 dukaten (circa 860.000 gulden). Het was vooral Pedro Ruiz de la Mota, de bisschop van Badajoz en een vertrouweling van Karel, die de trotse Castilianen in het hart wist te treffen, door een verwijzing naar het grootse Spaanse verleden, zowel in de oudheid als tijdens de reconquista, en naar de roeping van Spanje als het hart van het nieuwe imperium. Karel zou na drie jaar terugkeren en daarna zijn leven in Spanje slijten.

Deze koning is meer koning dan een andere, omdat hij meer en grotere rijken bezit en omdat alleen hij op aarde de koning der koningen is. (...) Hij heeft het keizerschap aangevaard, niet om nieuw gebied te winnen, want hij was tevreden met het machtige Spanje dat bijna een derde van zijn rijk inneemt, samen met het grootste deel van Duitsland,

het beste deel van Italië, geheel Vlaanderen én de Nieuwe Wereld, die als het ware voor hem geschapen is, want vóór deze dagen had niemand er ooit van gehoord. Hij heeft het keizerschap aanvaard als een plicht om ten koste van veel werk en reizen de dreigende gevaren van onze christelijke religie af te wenden en tegen de ongelovige vijanden van ons heilige katholieke geloof op te rukken. Daarvoor wil hij, met Gods hulp, zijn eigen persoon inzetten. Is er niet geschreven dat lang geleden de andere volkeren naar Rome tributen stuurde, terwijl Spanje keizers zond als Traianus, Hadrianus en Theodosius. Opnieuw zoekt de wereld nu haar keizer in Spanje, want onze koning wordt door Gods genade Rooms-Koning en keizer van de wereld. (...) De Vlamingen zullen hem graag zien komen, maar zonder hoop hem ooit terug te zien (...), want bij deze taak zal Spanje het hart van het imperium zijn. Dit koninkrijk is de grondslag, de steun en de kracht van alle andere. (...) Daarom is hij vastbesloten te leven en te sterven in dit koninkrijk, en in dit besluit zal hij volharden tot aan zijn dood.

ADRIANUS VAN SPANJE NAAR ROME

Zolang Karel in Spanje verbleef, volgde zijn oude leermeester, Adrianus Florenszoon, hem op zijn reizen. Hij hield zich vooral bezig met kerkelijke zaken, temeer daar hij in maart 1518 benoemd werd tot grootinquisiteur van Castilië, in opvolging van kardinaal Cisneros. Aangezien hij die functie al bekleedde in Aragon, werd Adrianus aldus de eerste grootinquisiteur van heel Spanje. Vanwege zijn opvallende kwaliteiten, benoemde Karel hem ook tot regent tijdens zijn afwezigheid. Dat was echter flagrant in tegenspraak met zijn beloften aan de Cortes en dus liepen de spanningen hoog op. Slechts enkele weken na het vertrek van de vorst sloten verschillende Castiliaanse steden zich aaneen in een 'Heilige Junta' en weigerden nog de regent te gehoorzamen. Adrianus stuurde troepen naar het opstandige Segovia, maar die werden verdreven. De opstandelingen voelden zich daardoor gesterkt, namen Tordesillas in en bevrijdden koningin Johanna, die ze als enige vorstin van Spanje wensten te erkennen. Voor Johanna, die jaren in eenzame opsluiting had doorgebracht, was het een verwarrende belevens. Ze kwam nu allerlei harde waarheden te weten die haar eerder waren verzwegen: haar vader bleek al lang dood, keizer Maximiliaan was overleden en haar eigen zoon was koning van Duitsland geworden. Ze bracht haar bevrijders tot wanhoop door eindeloos te talmen met het ondertekenen van documenten en door haar

↑ Gravure van paus Adrianus VI, gepubliceerd in 1724 in *Bibliotheca Belgica*, een boek over beroemde mannen uit onze contreien. De afbeelding gaat terug op een veel oudere, verloren prent. Adrianus maakt een sobere indruk, zoals van hem ook algemeen bekend was. Zijn wapen was, zoals gebruikelijk, samengesteld uit de pauselijke tiara en de sleutels van Petrus, en wordt verder aangevuld met twee gekroonde leeuwen en zes wolvenvallen. Zijn devies luidde: *Patere et sustine* (Wees geduldig en hou stand). Adrianus is ook de stichter van het Pauscollege in Leuven, bestemd voor arme studenten in de theologie.

↑ In 1520 tekende Lucas Cranach de Oudere voor het eerst Maarten Luther als monnik. Ze raakten goed bevriend, want hetzelfde jaar was Luther peetvader bij de doop van Cranachs dochter Anna. Er zouden nog meer dan dertig andere Lutherportretten van Cranach volgen. Luther was in 1520 al beroemd, want zijn stellingen tegen de aflaatverkoop dateren van 1517 en werden in 1519 door Leuven veroordeeld. In 1521 werd Luther door de paus in de ban van de kerk geslagen. De Latijnse tekst onder de gravure betekent: 'Luther zelf vormt eeuwige beelden van de geest, terwijl de was van Lucas het vergankelijke gelaat vastlegt.'

→ Spotprent 'Den Roomschen hangelaer' uit ca. 1520-1545. Links zit de paus, herkenbaar aan zijn tiara, omgeven door bisschoppen en kardinalen, en hengelt met aflaatbrieven in de hoop dat een goedgezinde bijt en wil betalen voor zijn eeuwige zaligheid. Sinds de stellingen van Luther uit 1517 groeide de aflaatverkoop in brede kring uit tot een steen des aanstoots.

eeuwig herhaalde verdriet om de dood van haar dierbare echtgenoot, Filips de Schone. Johanna was dan wel vrij, maar ze bleef opgesloten in haar verleden, waaruit ze zich niet meer kon losmaken.

Terwijl zijn moeder onbewust de opstandelingen aan het lijntje hield, deed Karel een handige zet en benoemde naast Adrianus twee hoge Spaanse edelen en notoire vechters als mederegents, zodat hij de hoge adel weer aan zijn kant kreeg. Legers werden geformeerd en de opstand van de *comuneros* bloedig neergeslagen. Ook Tordesillas werd ingenomen en Johanna was dolblij dat ze, zoals eertijds, de *grandes* van Spanje weer over de vloer kreeg. Maar weldra werd ze weer opgesloten in een kamer zonder ramen, want men vreesde dat ze anders de aandacht van voorbijgangers zou willen trekken. Haar jongste kind Catharina, ondertussen veertien jaar, protesteerde nog in een brief aan haar broer, maar Karel durfde geen enkel risico meer te lopen. Dus viel voorgoed het doek over het leven van Johanna, die weliswaar verzorgd, maar toch vooral bewaakt werd. Niemand zou ooit nog een poging wagen om haar in haar koninklijke waardigheid te herstellen.

Wie wel verheven werd, was de regent Adrianus Florenszoon, die in januari 1522 onverwachts tot paus werd verkozen. Na de dood van paus Leo X was het conclaaf hopeloos verdeeld tussen Spaans- en Fransgezinde kardinalen, die het uiteindelijk eens geraakten rond de persoon van de afwezige Adrianus, die de reputatie had een vroom, geleerd en integer man te zijn. Bovendien was hij al 62 jaar oud en zou zijn pontificaat dus niet al te lang duren. Adrianus was niet echt gelukkig met deze keuze, maar hij berustte in zijn goddelijke lotsbestemming. Eind augustus 1522 kwam hij in Rome aan en werd in de half afgebroken Sint-Pietersbasiliek van Rome tot paus Adrianus VI gekroond. De renaissancepauzen voor hem (en ook na hem) hadden grootse plannen om de oude basiliek, die nog dateerde van Constantijn de Grote (4de eeuw) te vervangen door de grootste kerk van de christenheid. Het nodige geld daarvoor verzamelden ze via de verkoop van aflaten.

Adrianus zou maar een goed jaar als paus regeren, want hij overleed op 14 september 1523, na een ziekbed van een maand. De geruchtenmolen vertelde dat hij vergiftigd was, maar daarvoor bestaat geen enkel bewijs. Gehaat was hij wel in Rome, want Adrianus was in alle opzichten een atypische paus. Hij was geen Italiaan. Hij omringde zich ook niet met Italianen, maar met getrouwen uit de Nederlanden. Hij ontsloeg alle kunstenaars en bouwmeesters aan het pauselijke hof en leefde in grote soberheid. Adrianus veroordeelde wel onomwonden de ketterse uitspraken van

Luther, waarvan hij de draagwijdte als vermaard theoloog goed kon inschatten, maar hij hield wel de deur open voor verzoening en een terugkeer in de schoot van de kerk. In de geest van de moderne devotie riep hij ook op tot nederigheid, gewetensonderzoek en boete. Uniek in de kerkgeschiedenis was het feit dat hij ernstige misstanden in de bestaande kerk toegaf en pleitte voor een grootscheepse hervorming, waarmee hij zich uiteraard de haat van de curie op de hals haalde. In een schrijven aan zijn legaat in Duitsland, Francesco Chierigati (25 november 1522), legde hij de vinger op de wonde:

Wij weten dat in deze Heilige Stoel al gedurende enkele jaren veel verwerpelijks is gebeurd, misbruik in geestelijke zaken, overdaad in benoemingen, kortom alles in het tegendeel is verkeerd. En het is geen wonder dat de ziekte van het hoofd af naar de ledematen, van de pausen naar de andere, lagere geestelijken is afgegleden. Wij allen, dat wil zeggen: kerkvorsten en geestelijken zijn afgeweken, ieder op zijn eigen weg, en al lang was er niemand die iets goeds

deed, absoluut niemand. (...) Beloof dat wij alle moeite zullen doen om eerst deze Curie, vanwaar misschien heel dit kwaad voortkomt, te hervormen.

KAREL TEGENOVER LUTHER

LUTHER EN ZIJN LEER

Maarten Luther was de zoon van een mijnwerker in Saksen, liep school in Maagdenburg bij de Broeders van het Gemene Leven en begon hogere studies aan de universiteit van Erfurt. Hij trad er in bij de augustijnen, die hem wegens zijn grote begaafdheid doorstuurden naar de pas opgerichte universiteit van Wittenberg. Daar promoveerde hij in 1513 tot doctor in de theologie. Van meet af aan was duidelijk dat Luther geen student was als een ander. In de geest van de moderne devotie streefde hij persoonlijke heiliging na. Door zijn zwaarmoedige karakter, zijn zucht naar perfectionisme en zijn onvermogen om naar

goede raad te luisteren, wilde hij die weg helemaal alleen afleggen en beleefde een helse zielenstrijd, die beheerst werd door een folterende angst om als een verdoemde te sterven. Luther was zich altijd erg bewust van zijn zondigheid – lustgevoelens, trots, woede, afgunst. Hij probeerde vertwijfeld de straffende en ongenaakbare God, die hem door de roomse kerk werd voorgehouden, tevreden te stellen met extreme ascese, een meer dan voorbeeldige levenswandel en de hulp van heilsmiddelen die hem door de kerk werden aangereikt, zoals het misoffer en boetedoening. Maar hij vond geen rust. Tot hij de Bijbel begon te lezen en te herlezen, waarin toch vooral sprake was van onvoorwaardelijke liefde en goddelijke genade, die Jezus door zijn kruisdood voor alle zondaars had verdiend. Na eindeloos dubben en denken kwam hij tot de dwingende conclusie dat een mens altijd een zondaar is en blijft, maar dat hij niettemin zeker mocht zijn van het hiernamaals, als hij maar in Gods genade bleef geloven en op Jezus bleef vertrouwen. Dat principe, het *sola fides* (alleen het geloof), werd de grondslag van de Lutherse leer.

Luthers overtuiging stond al een tijdje vast, toen in 1517 de dominicaan Johannes Tetzel aflaten begon te verkopen in het aartsbisdom Mainz. De opbrengst was bestemd voor de bouw van de nieuwe Sint-Pietersbasiliek in Rome, maar – dat bleef geheim – de helft ging naar de aartsbisschop van Mainz, terwijl keizer Maximiliaan ook een graantje meepikte. De verkoopstactiek was bekend. Eerst hield Tetzel een donderpreek en liet zijn publiek sidderen van angst voor de straffen die te wachten stonden, om daarna volledige kwijtschelding van schuld te beloven en dat voor een prijs tussen 0,5 en 25 gulden, naargelang van het vermogen. Uiteraard had de prediking succes. Toch kantten vele Duitsers zich tegen deze praktijk, omdat het welvarende Duitsland meer dan enige andere natie een massa geld afdroeg aan het onverzadigbare Rome. Luther kon daarom meteen rekenen op een brede instemming, toen hij op 31 oktober 1517 aan de slotkerk van Wittenberg zijn 95 stellingen tegen de aflaathandel aanplakte. Ze waren gesteld in het Latijn en vooral bedoeld ter discussie onder studenten en vakgenoten. Zijn overtuiging van het *sola fides*-beginsel kwam er reeds duidelijk in tot uiting, maar hij had ook felle kritiek op de kerk en op Rome, al wilde hij nog wel aanvaarden dat de paus niet op de hoogte was van de omvang van het aflaatschandaal:

Stelling 36: Ieder christen die oprecht berouw heeft, heeft een volkomen vergeving van strafen schuld, ook zonder aflaatbrieven.

Stelling 50: Men moet de christenen leren, dat de paus, als hij wist van de afpersingen der aflaatpredikers, liever zou willen dat de St. Pieterskerk tot as zou verbranden dan dat die gebouwd moest worden van de huid, het vlees en het gebeente van zijn schapen.

Stelling 86: Waarom bouwt de paus nu niet liever de St. Pieterskerk van zijn eigen geld in plaats van dat van de arme christenen, terwijl toch zijn vermogen groter is dan dat van de rijkste Crassus?

Luthers overtuiging kreeg veel bijval en leidde hem stap voor stap tot steeds ophefmakender conclusies, die hij vanaf 1517 neerschreef in een onophoudelijke reeks traktaten en manifesten. Door de boekdrukkunst raakten ze in geen tijd over heel Europa verspreid. Als enkel het geloof en het vertrouwen zaligmakend waren, zo betoogde Luther, dan waren niet enkel aflaten, maar ook heel wat sacramenten overbodig. In de Bijbel was er hoogstens sprake van het doopsel en van de eucharistie, die hij voortaan propageerde onder de vorm van twee gedaanten (brood en wijn). De biecht wilde Luther ook wel aanvaarden, maar niet langer als sacrament. Bij nader doordenken vond hij ook goede werken voor het zielenheil overbodig. Hij keurde ze wel goed, als uiting van godsgeloof, maar je kwam er niet mee in de hemel. De priesters, die zich opwierpen als de bemiddelaars tussen God en mens, vond hij eveneens overbodig, want een mens stond immers alleen met zijn geweten tegenover God. Ook een onfeilbaar leergezag was nergens voor nodig, want de waarheid stond open en bloot in de Bijbel. Hij wilde die dan ook voor iedereen beschikbaar stellen en vertaalde in 1521 de Bijbel uit het Latijn (het *Novum Testamentum* van Erasmus) naar het Duits.

Luther ging nog verder en kante zich tegen het kloosterleven en het priestercelebaat, want ascese en onthouding vond hij tijdverlies. Een mens kon beter zondigen dan zichzelf een rad voor de ogen te draaien, zolang hij maar het vurige geloof in Gods genade niet verloor. Luther was daarin consequent, want hij trouwde zelf in 1525 met Katharina van Bora, een weggelopen non, die hem zes kinderen zou schenken. Een zeer gevaarlijke stelling was Luthers ontkenning van de vrije wil, omdat in zijn ogen de mens wezenlijk tot het kwade geneigd was en enkel kon worden gered door de genade van de Heer. Die stelling ging zelfs de geduldige Erasmus te ver, want die schreef in 1524 *De libero arbitrio* (Over de vrije wil), wat Luther in 1526 beantwoordde met *De servo arbitrio* (Over de geknechte wil). Hier doemde het fundamentele probleem op van de predestinatie (voorbepredeterminatie), waarbij Luther ervan uitging dat de almachtige

↑ Houtsneede van de kroning van Karel tot rooms-koning in Aken (1520), uitgegeven door Sigmund Grim en Marx Wirsung in Augsburg. Karel is gezeten op zijn troon en draagt de *regalia* (de kroon, de rijksstaf of scepter en de rijksappel). Hij wordt omgeven door de zeven keurvorsten, die hem hebben gekozen. Vooraan zien we de vier wereldlijke keurvorsten (van links naar rechts: de markgraaf van Brandenburg, de hertog van Saksen, de koning van Bohemen en de paltsgraaf aan de Rijn); aan de overzijde de drie geestelijke keurvorsten (de aartsbisschoppen van Mainz, Trier en Keulen). Elk draagt ook kroningssymbolen, zoals een sleutel, een zwaard enzovoort.

ge en alwetende God noodzakelijkerwijs van het begin der tijden al moest weten wie er al dan niet gered zou worden. Door een vurig geloof in Gods genade kon iemand er toch zeker van zijn dat hij bij de gelukkigen zou behoren. Erasmus van zijn kant betoogde dat de mens vrij was om tussen goed en kwaad te kiezen, zo niet waren Gods geboden en waarschuwingen volkomen zinloos. Later zou Calvijn de predestinatie tot een kernstuk van zijn leer maken.

Voor de enorme, geldverslindende kerkelijke hiërarchie was Luther een hoogst gevaarlijke vijand. Het was immers zijn overtuiging dat de hele roomse kerk met al haar functies, ereambten en prebenden in feite overbodig was. Meer nog, hij beschouwde op de duur de paus als de antichrist of de ultieme manifestatie van het kwaad, die volgens de Openbaring van Johannes de eindtijd en de wederkomst van Christus op aarde aankondigde. Maar dergelijke opvattingen rijpten pas na de veroordeling van Luther, die werd ingezet door de universiteit van Leuven in 1519. In juni 1520 veroordeelde paus Leo X officieel de leer van Luther, waarop een verontwaardigde Luther een patriottisch pamflet schreef (*An den Christlichen Adel Deutscher Nation*), waarmee hij in Duitsland geweldig veel succes oogstte, zodat hij als een ware volksheld op handen werd gedragen. In dat pamflet begon hij vakkundig alle bruggen op te blazen die tot een verzoening met Rome konden leiden:

Er is berekend dat jaarlijks meer dan driehonderdduizend gulden uit Duitsland zijn weg vindt naar Rome, waarvoor we niets terugkrijgen dan spot en hoon. En dan zijn we verwonderd dat vorsten, edelen, steden, geestelijke stichtingen, landen en mensen arm worden, we zouden er ons beter over verbazen dat wij nog te eten hebben. (...) Terecht worden rovers gehangen en dieven onthoofd, maar waarom laten we die Romein [de paus] zijn gang gaan? Hij is de grootste dief en rover die ooit op aarde heeft bestaan, en dat geheel in naam van Christus en Sint-Petrus. Wie kan zoiets verdragen of verzwijgen? Al wat hij bezit is ooit gestolen of geroofd. Zo is het nu eenmaal, zoals blijkt uit alle historiën.

RIJKSDAG VAN WORMS

In augustus 1520 arriveerde Karel in de Nederlanden, waar hij overal met veel vertoon als de toekomstige rooms-koning werd gevierd. Zelfs Everard van der Marck, de prinsbisschop van Luik, die graag de autonomie van zijn bisdom onderstreepte, toonde zich nu een getrouwe medewerker van Karel. Hij begeleidde hem naar de oude koningsstad Aken, samen met talrijke edelen en Marga-

↑ Ingekleurde houtsnede van Luther voor de Rijksdag in Worms (1521) door een onbekende kunstenaar in 1557. Rechts zien we keizer Karel op de troon, ouder afgebeeld dan hij in werkelijkheid was (21 jaar), omringd door de keurvorsten. Links zien we Luther met naast hem Hieronymus Schurft, rechtenprofessor in Wittenberg, die hem rechtsbijstand verleende. De tekst 'Intitulatur libri' betekent dat de boeken van Luther naar hun titel moesten worden opgesomd. Onderaan staat de beroemde uitspraak van Luther: 'Hier stehe ich, ich kann nicht anders. Gott helfe mir, Amen.'

retha van Oostenrijk, die opnieuw landvoogdes van de Nederlanden was geworden. Karels Blijde Intrede vond er plaats op 22 oktober 1520. Net als in Spanje stonden ook de Duitsers op hun oude voorrechten, want Karel moest beloven dat hij voor rijks- en hofambten slechts geboren Duitsers zou benoemen en in alle geschriften en rijkszaken enkel Duits of Latijn zou gebruiken. In de domkerk onderging Karel dan het oude ritueel dat veel gelijkenis vertoonde met een priesterwijding. Hij legde zich neer op de trappen voor het altaar, de armen uitgestrekt als een kruis ten teken van zijn overgave aan Christus. Daarna nam hij plaats op de stenen troon van Karel de Grote, ontving de zalving, de kroningsgewaden en de oude Duitse keizerskroon. Meer dan ooit voelde hij zich nu de beschermer en verdediger van het christelijke geloof. Die opdracht kon hij

al gauw in uitvoering brengen, want zijn allereerste rijksdag, in Worms, zou in het teken staan van Maarten Luther en zijn nieuwe leer.

Omdat Maarten Luther door de paus was veroordeeld, had Karel een plakkaat uitgevaardigd waarin hij de verbranding gelastte van diens ketterse geschriften. Toen hij in oktober 1520 op weg naar Aken langs Leuven passeerde, werden daar al de eerste Lutherse boeken op de brandstapel geworpen. Luther van zijn kant liet in Wittenberg de pauselijke bul met de veroordeling van zijn leer eveneens verbranden. Toch verleende Karel hem een vrijgeleide om zich mondeling te komen verantwoorden voor de rijksdag van Worms. Volgens de dogmatische kerkelijke leer was het Karel niet geoorloofd met een ketter in discussie te gaan, maar met het oog op de broze eenheid van de christenheid heeft hij het toch geprobeerd, in de hoop dat Luther zijn leer zou herroepen. Luther toonde grote moed door op de uitnodiging in te gaan. Want hij wist heel goed dat een eeuw eerder de ketter Johannes Hus dezelfde stap had gezet, ook onder vrijgeleide, maar dat hij niettemin op de brandstapel was geworpen, in 1417. Luthers reis van Wittenberg naar Worms, meer dan vijfhonderd kilometer lang, groeide uit tot een triomftocht. Hij bleef wel doodsbang en zou de nacht voor zijn optreden nauwelijks een oog dichtdoen.

Op de eerste dag was Luther zo onder de indruk van het hoge gezelschap dat hij niet verder kwam dan wat gestamel. Hij kreeg een dag bedenktijd, raapte al zijn moed bijeen en weigerde toen fors zijn leerstellingen te herroepen, aangezien die uitsluitend steunden op de Bijbel. Hij verklaarde letterlijk: 'Ik geloof noch de paus noch de concilies, omdat het zonneklaar is dat zij zich herhaaldelijk hebben vergist en zichzelf hebben tegengesproken.' Dat laatste was voor Karel een harde klap, omdat hij zelf een overtuigd voorstander was van een algemeen concilie om de hervorming binnen de kerk tot stand te brengen, desnoods tegen Rome in. Karel en zijn omgeving waren immers zelf overtuigd van de ongelofelijke misstanden in de kerk en beseften goed dat de paus en de Romeinse curie een algemeen concilie moeilijk zouden aanvaarden, aangezien hun eigen machtspositie daarmee in het gedrang kwam. Nu ook Luther een algemeen concilie afwees, werd zijn hoop op hereniging de bodem ingeslagen. Karel werd heel boos en brak het verhoor af, waarna Luther de zaal verliet en zijn armen ten hemel hief zoals een ridder in triomf na een overwinning op een toernooi.

Karel trok zich terug en werkte een hele nacht aan een tekst die hij de volgende dag liet voorlezen. Het was zijn allereerste eigen geschrift. Hij besepte toen nog niet dat deze breuk met Luther het begin zou worden van een eindeloze strijd, die meer dan een eeuw zou duren en die in heel Europa miljoenen doden tot gevolg zou hebben:

Gij weet dat ik afstam van de allerchristelijkste keizers der edele Duitse natie, van de katholieke koningen van Spanje, van de aartshertogen van Oostenrijk en van de hertogen van Bourgondië, die allen tot aan hun dood trouwe zonen van de heilige Roomse kerk zijn geweest. (...) Ik ben vastbesloten ook in de toekomst te volharden in datgene waaraan mijn voorgangers en ook ikzelf tot op heden hebben vastgehouden, in het bijzonder alles wat door hun toedoen op het concilie van Konstanz en op andere concilies werd besloten. Want het staat vast dat één enkele monnik in zijn mening dwaalt als hij het opneemt tegen de ganse christenheid in haar meer dan duizendjarige geschiedenis, want anders zou de ganse christenheid gedurende al die eeuwen hebben gedwaald. (...) Ik zeg u dat het mij spijt zo lang gedraald te hebben om tegen de genoemde Luther en zijn valse leer op te treden. Ik ben niet bereid hem nog verder te aanhoren. Onder mijn bescherming zal hij teruggevoerd worden naar zijn land, maar het zal hem voortaan verboden zijn te prediken of zijn slechte leer aan het volk te onderwijzen en aldus een of andere beweging in het leven te roepen.

GEVOLGEN IN HET DUITSE RIJK

Karel v vaardigde het edict van Worms uit, waarmee Luther in de rijksban werd gedaan en vogelvrij verklaard. De hervormer keerde niettemin veilig en wel terug naar Saksen, waar keurvorst Frederik hem onderbracht in de Wartburg, een onneembaar kasteel boven de stad Eisenach. Luther maakte van de gelegenheid gebruik om er het Nieuwe Testament in het Duits te vertalen. Voor de buitenwereld verdween hij voorlopig van het toneel. Karel wilde graag geloven dat hij het probleem had opgelost en besloot naar de Nederlanden en Spanje terug te keren. Voor de duur van zijn afwezigheid benoemde hij een regentschapsraad, die onder leiding stond van zijn broer Ferdinand, toen maar achttien jaar oud. Tegelijkertijd schonk hij aan dezelfde Ferdinand de Habsburgse bezittingen in Duitsland en vooral in Oostenrijk. De macht van de Habsburgers in Duitsland was immers zeer beperkt. Het keizerrijk telde in die jaren wel 250 verschillende vorstendommen, die allemaal de grootst mogelijke autonomie nastreefden ten nadele van de keizer. De leer van Luther gaf hun bovendien de gelegenheid om zich meer dan ooit van het centrale gezag te distantiëren. Heel wat vorsten en steden begonnen in de volgende jaren het lutheranisme aan hun bevolking op te leggen, waardoor ze meteen verlost waren van kerkelijke belastingen en de kans zagen om kerkelijke bezittingen in te palmen. Priesters kregen toestemming om te trouwen, terwijl zij hun inkomsten mochten behouden. In de eerste jaren giste het vooral in Saksen, Thüringen en in grote Zuid-Duitse steden als Neurenberg, Augsburg en Straatsburg.

De verwarring nam aanzienlijk toe toen Luther navolgers kreeg die andere accenten legden en een eigen aanhang begonnen te werven. De bekendste was Ulrich Zwingli (1484-1531), humanist, theoloog en pastoor in Zürich. Hij legde meer dan Luther de nadruk op de predestinatie en beschouwde het avondmaal als een zuiver symbolische handeling, in feite een herinnering aan de kruisdood. Hij kreeg heel wat aanhang in Zwitserland en Zuid-Duitsland. Zijn volgelingen zouden zich na zijn dood aansluiten bij Jan Calvijns, die een verwante leer verkondigde vanuit Genève. Een opvallende en door iedereen misprezen groep waren de wederdopers of anabaptisten, die de kinderdoop verwierpen, aangezien die niet in de Bijbel voorkwam, en daarom gelovige volwassenen herdoopten. De meeste wederdopers waren eenvoudige lieden, die liefst vroom en teruggetrokken wilden leven in de geest van de eerste christenen. Er waren onder hen echter ook dweppers die zich verdiepten

↑ Ingekleurde houtsnede van Thomas Müntzer (†1525). Müntzer was een priester en een overtuigd aanhanger van Luther in verzet tegen het pausdom. Hij ging echter nog een stap verder en zette zich ook af tegen de wereldlijke orde. Hij werd de geestelijke leider van een boerenleger en predikte geweld tegen de feodale onderdrukking. Aldus raakte hij in conflict met Luther, die hem brandmerkte als een rebel. In 1525 werd Thomas Müntzer gevangengenomen en geëxecuteerd.

in de Apocalyps. Ze kondigden de snelle ondergang van de wereld aan en riepen op tot de stichting van een nieuw Godsrijk op aarde, waarbij de goddelozen met het zwaard verdeld moesten worden. Kortom, Luthers leer werd een doos van Pandora, waaruit voortdurend nieuwe profeten naar buiten stormden, die niet enkel de kerk, maar ook de andere hervormers en ten slotte elk gezag onder de voet liepen. De eerste spectaculaire uiting van deze onvrede werd de Duitse Boerenoorlog.

De Duitse boeren hadden al sinds tijden zwaar te lijden onder allerhande lasten, taksen, tollens en tienden die hun heren en de kerk oplegden. Hun toestand werd nog hachelijker toen lagere edelen, die zelf ook armlastig waren, rooftochten pleegden op het bezit van de boeren of voorheen gemeenschappelijke gronden begonnen te ont-eigenen. Daardoor dreigden aloude rechten als houtkap, jacht, visvangst en het weiden van vee, verloren te gaan. De Lutherse leer van bevrijding klonk de boeren als muziek in de oren en dus gingen ze in het verzet. Ze werden vooral opgehitst door stormachtige preken van Thomas Müntzer, lutheraan én wederdoper, die het komende Godsrijk op aarde predikte. In de loop van 1525 begonnen de boeren her en der burchten, kerken en kloosters te plunderen en plat te branden. Toen Luther van die massale wreedheden hoorde, riep hij de vorsten op 'deze boerenhorden als dolle honden dood te slaan' (*Wider die räuberischen und mörderischen Rotten der Bauern*). In Frankenhäusen (Thüringen) werd een boerenleger onder leiding van Müntzer verpletterend verslagen, waarna ook de andere boerenlegers eraan moesten geloven. Naar schatting hebben de boeren in die jaren wel duizend burchten en kloosters in de as gelegd en betaalden ze daarvoor een prijs van wel vijfenzeventigduizend mensenlevens.

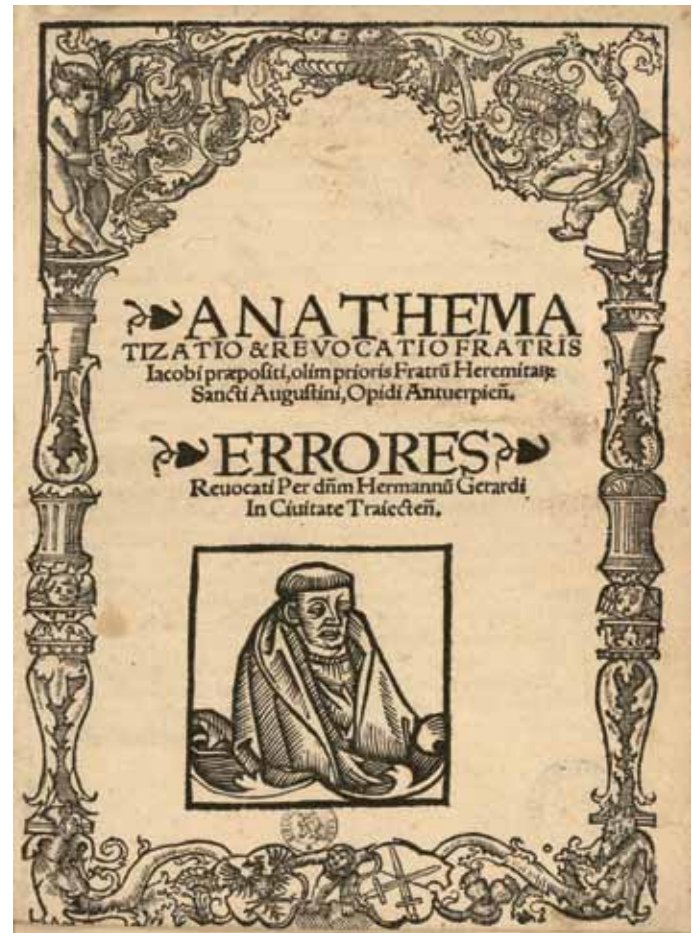
DE EERSTE LUTHERANEN IN DE NEDERLANDEN

Ook in de Nederlanden sijnelden de ideeën van Maarten Luther binnen en vonden daar een rijke voedingsbodem. De moderne devotie met haar oproep tot een meer innerlijk geestesleven, waaraan Luther zich had gelaafd, was immers in de Nederlanden ontstaan en had hier diep wortel geschoten. De meeste leerlingen van de Latijnse scholen waren ermee opgegroeid. Ze toonden zich erg geïnteresseerd in de stellingen van de Duitse reformator, van wie de naam overal werd genoemd, al was het maar om hem te veroordelen. Niet enkel de elite maakte kennis met

zijn traktaten, pamfletten en geloofsbelijdenissen, maar ook de gewone ambachtsman, die meer dan in de omliggende landen kon lezen en schrijven. De drukkers lieten de lutherse geschriften vertalen en gooiden ze massaal op de markt. Vooral Antwerpen, waar de helft van alle drukkers in de Nederlanden gevestigd waren, speelde daarin een belangrijke rol. Een van de duurste boeken, een bijbel in vertaling, kostte een ambachtsman een half maandsalaris. Die bijbel was vroeger voor de meeste gelovigen een gesloten boek. Nu werd hij in huiselijke kring en onder vrienden voorgelezen en druk bediscussieerd, waarbij sommigen zich geroepen voelden eigen theorieën te verzinnen en uit te dragen. Kenmerkend voor de Nederlanden waren de zogenaamde sacramentariërs, die – in tegenstelling tot Luther, maar in overeenstemming met Zwingli en de wederdopers – de eucharistie niet beschouwden als een sacrament, maar als een louter symbool en een herinnering aan Jezus' kruisdood. Voor de katholieke kerk betekende dat een zware ketterij.

Terwijl in Duitsland talloze slachtoffers vielen tijdens de Boerenoorlog, was er in hetzelfde Duitsland haast niemand die louter omwille van zijn geloof werd terechtgesteld. Dat gebeurde wel in de Nederlanden, waar Karel een veel groter gezag had over zijn onderdanen en hij in 1521 een plakkaat uitvaardigde, waardoor niet enkel lutherse boeken verbrand moesten worden, maar ketterers ook bedreigd werden met executie, verbanning en inbeslagname van goederen. Ketterij stond immers gelijk aan majesteitschennis en verdiende dus de zwaarste straf. Bovendien werden verklikkers aangemoedigd door hen te laten delen in de winst van de opgelegde boetes. De landvoogdes, Margaretha van Oostenrijk, was erg alert en trad streng op, maar het waren toch vooral de lokale schepenbanken die de ketterers – in hun ogen onruststokers – opspoorden. Het eerste slachtoffer werd de Ieperling Jacob Proost, prior van het Antwerpse augustijnenklooster en bevriend met Luther, zelf een gewezen lid van die orde. Onder bedreiging van de brandstapel herriep Jacob Proost de lutherse leer. Toen hij nadien toch weer lutherse stellingen verkondigde, kwam hij opnieuw in de gevangenis terecht, deze keer in Brussel. Een ketter die herviel, was in de regel redeloos verloren, maar Jacob Proost wist te ontsnappen en vluchtte naar Wittenberg.

Na dit echec benoemde Karel de Brabantse jurist Frans van de Hulst tot keizerlijk grootinquisiteur met absolute volmacht in alle Nederlandse gewesten. Hij werd bijgestaan door een aantal Leuvense theologen, onder wie de gevreesde Egmondanus (Nicolaas Baechem), die zelfs Erasmus als

↑ Titelblad van *Anathematizatio et revocatio fratris Jacobi Praepositi* of de herroeping van Jacob Proost (1486-1562), prior van het Antwerpse Augustijnenklooster. Onder bedreiging van de brandstapel zwoer Proost in 1522 de Lutherse leer af en daarvan werd zelfs een publicatie in het licht gegeven. Nadien verkondigde hij toch opnieuw Lutherse stellingen, werd gevangengenomen, maar kon ontsnappen.

↑ Titelblad van het relaas van de verbranding van twee augustijnen in Brussel, uitgegeven in Erfurt, 1523. Na Jacob Proost werden ook de zestien broeders van het Antwerpse augustijnenklooster gevangengenomen op beschuldiging van ketterij. De meesten zouden de Lutherse stellingen herroepen, maar drie weigerden dat en moesten dat met hun leven bekopen. Een werd levenslang opgesloten en twee anderen, Hendrik Voes en Jan van Esschen (S. Heynricus en S. Johannes op het titelblad), werden op de Grote Markt van Brussel levend verbrand. Ze werden daarmee de allereerste martelaars van de Lutherse religie.

een ketter beschouwde. Zij viseerden in eerste instantie de Antwerpse augustijnen en lokten de nieuwe prior, Hendrik van Zutphen, uit zijn klooster door een valse oproep bij een ziekbed. Toen hij daar werd aangehouden, was de verontwaardiging in de buurt zo groot dat enkele honderden vrouwen de gevangenis bestormden en de man bevrijdden. Hendrik van Zutphen vluchtte naar het Duitse Bremen en ontsprong de dans. De landvoogdes was razend en liet het augustijnenklooster opheffen en op termijn ook afbreken, terwijl zestien Antwerpse broeders naar het kasteel van Vilvoorde werden overgebracht. Ze werden ondervraagd, waarbij de meesten bereid waren hun lutherse leerstellingen te herroepen. Ze werden dan ook vrijgelaten, waarna de meesten op hun beurt naar Duitsland vluchtten. Drie van hen weigerden echter hun geloof te verloochenen: Lambert van Thoren, die levenslang in de cel bleef (†1528), Hendrik Voes en Jan Van Esschen, die op 1 juli 1523 op de Grote Markt van Brussel onder enorme belangstelling op de brandstapel werden gebracht. Volgens getuigen zongen ze tijdens hun vreselijke vuurdood nog 'Te Deum laudamus'. Ze werden de allereerste martelaars van de lutherse religie en Luther heeft hen met een loflied herdacht: 'Ein neüwes Lied wir heben an, das walt Gott unser Herre'.

INQUISITIE AAN HET WERK

Ook in het Noorden werden kettters gesignaleerd, vooral enkele rectoren van Latijnse scholen die sterk onder invloed stonden van de Moderne Devotie. Toen de keizerlijke grootinquisiteur daarin zijn tanden zette en tot aanhoudingen overging, kreeg hij af te rekenen met scherp verzet van het Hof van Holland. Dat aanvaardde niet dat eigen onderdanen berecht werden buiten het eigen rechtsgebied. De landvoogdes moest bakzeil halen en ijverde voortaan voor pauselijke inquisiteurs die enkel zouden optreden op vraag van de plaatselijke gerechtshoven. Van bisschoppelijke inquisiteurs wilde ze niet weten, want die waren te veel uit op persoonlijk winstbejag. Uiteindelijk werden meerdere pauselijke inquisiteurs benoemd, van wie de Leuvense theoloog Nicolaas Coppin van Mons (†1535) de voornaamste was. Hij was in vele opzichten een integer man, die het als zijn enige taak beschouwde om de kettters weer op het rechte katholieke pad te krijgen. Daarvoor zou hij hemel en aarde bewegen, verdachten eindeloos ondervragen, ze desnoods een tijdje op water en brood zetten om tot bezinning te komen, ja zelfs familieleden uitnodigen om op hen in te praten. Als ze echter hardnekkig bleven

en dus bewust kozen om te sterven, kon de inquisiteur hen niet meer redden. Coppin beschouwde dat telkens als een zware nederlaag, temeer daar hij beseftte dat het martelaarschap behalve afschuw ook veel bewondering oogstte bij de aanhangers.

Het overgrote deel van de ketterprocessen liep met een sissert af, want bijna iedereen bekende schuld en herriep zijn ketterse opvattingen. De schuldigen kwamen er dan van af met een geldstraf, een bedevaart of een verbanning. Dikwijls moesten ze ook publieke boete doen door mee in een processie te lopen met een brandende kaars in de hand. Dat vonden sommigen nog het ergste, want zo konden hun vrienden en aanhangers zien hoe ze lafhartig hun nieuwe geloof hadden verloochend. Uit angst voor de dood hadden ze gekozen voor het aardse leven, terwijl volgens de lutherse leer de hemel slechts openging voor wie tot het einde toe in Gods genade bleef geloven. Daarom waren er af en toe ook kettters die niet wilden plooiën onder de bedreigingen en de overredingskracht van de inquisiteurs.

Zo iemand was Jan van Woerden uit Utrecht, oudstudent van Leuven en priester, die later trouwde en bakker werd om in zijn levensonderhoud te voorzien. Daarom bleef hij bekend als Jan de Backer, in het Latijn *Pistorius*. Op last van het Hof van Holland werd hij van zijn bed ge-

↑ Gekleurde tekening uit 1542 waarin een veroordeelde ketter in een typisch Vlaams landschap naar de executieplaats wordt gebracht. De schuldige in de kar heeft het gezelschap van twee monniken, die hem nog proberen te bekeren. Het publiek stapt mee op om niets van de executie te missen, maar geregeld raakten de toeschouwers zo onder de indruk van de ketterse onverzettelijkheid dat de executie nieuwe bekeerlingen opleverde. Pas met de vervolging van de calvinisten na 1550 begon het publiek zich ook met geweld tegen dergelijke executies te verzetten.

licht en verdween in de Voorpoort, de hofgevangenis van Den Haag. Daar werden in de zomer van 1525 meer dan dertig verdachten uit diverse Hollandse steden opgesloten, zowel mannen als vrouwen, de meesten geestelijken of schoolrectoren, maar ook boekbinders, brouwers en timmerlieden. Geen van hen zou worden terechtgesteld, behalve Jan de Backer. Zijn voornaamste vergrijp was de halsstarrige ontkenning van de sacramenten. Jan bleef tijdens de opeenvolgende ondervragingen steeds de waarde van de kerkelijke traditie en de autoriteit van de theologen afwijzen en wilde enkel een beroep doen op de Bijbel. Het proces duurde twee maanden en dreef de inquisiteurs tot wanhoop. Op 15 september 1525 werd hij nabij het Binnenhof in Den Haag op de brandstapel geplaatst. De schuldige

↑ Titelblad van het relaas van de verbranding van Wendelmoet Claesdochter in Den Haag, 1527. Wendelmoet was de weduwe van een koopman uit Monnickendam die haar ketterse ideeën luid propageerde en de inquisiteurs die haar te allen prijze wilden bekeren, dapper weerstond. Ze werd tot de brandstapel veroordeeld, maar vlak voor de executie gewurgd. De wurgkoord is duidelijk op deze houtsneede te zien.

toonde geen spoor van angst en riep naar zijn makkers in de voorpoort, die tegen de tralies gedrumd stonden: 'Broeders, ic gaen voor!' Hij vergaf de beul, die een zakje met buskruit op zijn borst bevestigde en hem daarna doodde met een wurgtouw. Jan de Backer was al overleden toen de brandstapel werd aangestoken. Hij was de eerste protestantse martelaar in Holland.

De waardige houding van de veroordeelde liet een diepe indruk na op de bevolking, die zich eerder gesterkt dan vertwijfeld voelde in het nieuwe geloof. Het Hof van Holland stelde daarom aan het centrale bestuur in Mechelen voor om geen publieke doodvonnissen meer te voltrekken, maar de schuldige in de kerker te laten, waar men hem bij volharding nog altijd ter dood kon brengen, maar dan in het geheim, als hij reeds 'uyten memorie vanden menschen' was (12 mei 1527). De landvoogdes besprak dat voorstel uitgebreid binnen de regering, maar gaf er geen gevolg aan, omdat de plakكاتen strikt moesten worden toegepast. Zo werd op 20 november 1527 de eerste martelares van de Nederlanden op de brandstapel gebracht en wel op dezelfde plaats als Jan de Backer.

Wendelmoet Claesdochter uit het vissersstadje Monnickendam was de weduwe van een koopman die haar ketterse ideeën niet onder stoelen of banken stak. Zij wees de sacramenten af en weigerde de heiligen te vereren. Al bij haar eerste ondervraging verklaarde ze bereid te zijn om voor haar geloof te sterven. Ze doorstond de komst van familieleden die haar probeerden om te praten alsook een halfjaar eenzame opsluiting op water en brood. Toen de inquisiteurs haar nadien bijvoorbeeld polsten over het Heilig Oliesel, antwoordde ze: 'Oly is goed op een salaet oft u schoenen daer mede te smeyren.' Zelfs de suggestie dat ze mocht denken wat ze wilde, als ze voortaan maar zou zwijgen, bracht haar niet van haar stuk. Ze was kortom een hopeloos geval en de inquisiteurs moesten haar zeer tegen hun zin tot de brandstapel veroordelen. Een radeloze monnik zou tot het laatste ogenblik proberen haar te bekeren, maar Wendelmoet gaf niet toe. Net als Jan de Backer kreeg ze een zakje buskruit op haar borst en werd ze met een wurgkoord gedood vooraleer de vlammen haar zondige lichaam verteerden. Iedereen besepte scherp dat tegen dit soort van hardnekkige kettters geen kruit gewassen was. Toch ging men door op deze heilloze weg, omdat de vorst het zo had opgedragen. De plakكاتen werden jaar na jaar verstrengd, maar pas na 1530 zouden de brandstapels hoog oplaaien, met de komst van een nog veel gevaarlijkere ketterij: die van de wederdopers.

VAN SPAANSE KONING TOT KEIZER KAREL

KAREL EN DE NEDERLANDEN

De Franse koning had de slag om het Duitse koningschap verloren en was sindsdien erg beducht voor het Habsburgse imperium, dat hem langs alle zijden bedreigde. Het rijk van Karel was inderdaad enorm uitgestrekt. Het telde ruim 28 miljoen onderdanen of 40 procent van West- en Midden-Europa, maar de helft daarvan behoorde tot het Duitse Rijk, waar plaatselijke vorsten meer te zeggen hadden dan de koning. De Nederlanden telden 3 miljoen inwoners, Spanje 7,5 miljoen, Napels en Sicilië 3 miljoen en Milaan minder dan 1 miljoen. Karels bezittingen lagen erg verspreid, zeker in vergelijking met Frankrijk (19 miljoen inwoners) en Engeland (4 miljoen met Wales en Ierland).

Engeland was relatief klein, maar erg belangrijk, want het zat op de wip tussen de twee Europese kemphanen en kon door een bondgenootschap de balans laten overhellen. Het maakte daar ook schaamteloos gebruik van. In 1521 verbond Engeland zich tijdelijk met Karel, die daardoor een overwicht had. Toen de Fransen niettemin een inval waagden in de Nederlanden, sloegen keizerlijke troepen het beleg voor de bisschopsstad Doornik, een Franse voorpost in de vallei van de Schelde. Karel haastte zich van de rijksdag van Worms naar Doornik en mocht nog meemaken hoe de zwaar verdedigde stad zich na een beleg van vier maanden moest overgeven. Voortaan maakten Doornik en het Doornikse integraal deel uit van de xvii Provinciën.

Gedurende het beleg van Doornik logeerde Karel meestal in het paleis van zijn kamerheer Karel van Laing, gelegen in Pamele bij Oudenaarde. Daar leerde hij

↑ Gravure van Christiaan II (1481-1559), koning van Denemarken, Noorwegen en Zweden, door een onbekende kunstenaar. Christiaan II was een rusteloze ziel, die met de hulp van de burgerij de macht wilde breken van adel en geestelijkheid, maar dat kostte hem wel zijn troon. Vanaf 1521 leefde hij in ballingschap, vooral in Lier, en vanaf 1532 tot aan zijn dood werd hij in verschillende Deense kastelen gevangengehouden. Christiaan II was sinds 1519 ridder van het Gulden Vlies. Hij was immers gehuwd met de zus van keizer Karel, Isabella, maar ze zou na een ellendig leven jong overlijden. Slechts twee van haar zes kinderen bereikten de volwassen leeftijd.

→ Keizer Karel ontvangt de wereld, door de Italiaanse schilder Francesco Mazzola, bekend als Parmigianino, ca. 1529. In 1529 bereikte keizer Karel het top punt van zijn roem. Hij sloot vrede met Frankrijk en bereikte ook een overeenkomst met de paus, die zou leiden tot zijn keizerskroning in Bologna in 1530. De maniëristische schilder uit Parma beeldde de keizer af in krijgsuitrusting terwijl hem de wereldglobe wordt aangereikt door een cherubijn. Een vrouwelijke engel deelt palmtakken uit als een teken van overwinning en vrede.

de mooie dienstmeid Johanna van der Gheynst kennen. In 1522 baarde ze een dochter, die Karel later als zijn eigen kind zou erkennen, landvoogdes van de Nederlanden zou worden en bekend bleef als Margaretha van Parma (officieel 'Margaretha van Oostenrijk'). Als kind groeide ze op in Brussel, in de woning van André de Douvrin, de keldermeester van de keizer. Vanaf haar tiende jaar woonde ze in Italië. Voor de moeder regelde Karel een huwelijk met Johan van den Dijcke, heer van Santvliet en Berendrecht, werkzaam in de rekenkamer van Brabant. Het echtpaar kreeg negen kinderen, die Karel na de dood van Johanna (†1542) nog financieel zou ondersteunen. In de Bourgondische traditie werden geen kosten gespaard om de liefjes van de vorst schadeloos te stellen, maar de kleine Margaretha werd wel het kind van de rekening. Ze werd door Karel als uiterst kostbare handelswaar gekoppeld aan vrienden en bondgenoten. Ze was pas dertien toen ze moest trouwen met de vijfentwintigjarige Alessandro de Medici, hertog van Florence en berucht om zijn liederlijke leven. Nog geen jaar later werd haar man vermoord en kwam ze opnieuw op de huwelijksmarkt. In 1538 hertrouwde de zestienjarige Margaretha in Rome met Ottavio Farnese, die toen maar veertien jaar was. Hun kind werd Alexander Farnese, de latere landvoogd van de Nederlanden.

Na zijn triomf in Doornik vertrok Karel naar Spanje, waar hij niet minder dan zeven jaar zou blijven. Hij liet de regering in de Nederlanden in de veilige handen van zijn tante Margaretha van Oostenrijk, die hij opnieuw tot landvoogdes benoemde. Haar voornaamste raadgever werd de eierzuchtige Antoon van Lalaing, heer van Hoogstraten, tevens stadhouder van Holland, Zeeland en West-Friesland. Beiden werkten uitstekend samen en vormden een krachtig team, dat ondanks nijpend geldgebrek het gebied van de Nederlanden nog fors zou uitbreiden. Aanleiding daartoe was de frustratie van de hertog van Gelre, Karel van Egmond, die zeer beducht was voor de groeiende Habsburgse invloed en daarom probeerde naburige gewesten in te palmen. Hij deed het overigens bijna altijd met financiële hulp van de Habsburgse ervvijand, Frankrijk. Soms steunde de Gelderse hertog plaatselijke verzetsbewegingen zoals in Groningen, Drenthe en Friesland, om dan weer over te gaan tot drieste invallen, vooral richting Utrecht en Holland. De Gelderse veldheer Maarten van Rossum veroverde in 1527 Utrecht en plunderde in 1528 zelfs Den Haag. Margaretha en Lalaing maakten van de heersende onvrede en chaos in de bedreigde gewesten handig gebruik om de bestuurders aan hun kant te krijgen. In 1524 erkennen de Friezen Karel V als hun landsheer. In 1528 deed de